

dr. sc. Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10000 Zagreb

Bošnjaci/Muslimani na Kordunu 1991. i dvadeset godina kasnije – studija slučaja

Sažetak: Rad je napisan na temelju arhivske građe iz Arhiva Mešihata Islamske zajednice, literature, objavljene građe, novinske građe i intervjua koji su obavljani u selima u kojima obitavaju Bošnjaci/Muslimani. Bošnjaci na područje Korduna pristižu krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Naselili su se u srpska i hrvatska sela uz granicu s Bosnom i Hercegovinom. Razlozi njihova doseljavanja uglavnom su bili ekonomske prirode. Njihov položaj u socijalističkoj Jugoslaviji bio je povoljniji od položaja danas, kada su od matice bošnjačkog naroda odvojeni graničnom linijom Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tijekom posljednjeg rata Muslimani na Kordunu našli su se u vrlo teškom položaju. Jedan dio njih je ostao u tzv. SAO Krajini, drugi su izbjegli u Bosnu, a treći u neokupirane dijelove Hrvatske. Nakon rata Muslimani/Bošnjaci na Kordunu našli su se u teškoj situaciji. Diskriminacija koju su doživljavali svodila se na nekoliko oblika: nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo, nemogućnost ostvarivanja prava na rad (često vezana uz prvu kategoriju), diskriminacija na vjerskoj osnovi, problemi s infrastrukturom povezani s nacionalnim identitetom, uništavanje imovine, vrijeđanja i fizičke prijetnje na nacionalnoj osnovi i ograničenost slobode kretanja zasnovana na nacionalnoj osnovi. Problem raspolučene nacije i danas je jedan od velikih problema bošnjačke nacije. Na Kordunu se jedan dio Bošnjaka izjašnjava kao Bošnjaci, dok se drugi izjašnjavaju kao Muslimani. Na kraju rada dan je komparativni primjer Albanaca na Kosovu, Turaka u Bugarskoj i Albanaca u Makedoniji.

Na područje Korduna Bošnjaci/Muslimani počeli su se naseljavati sredinom prošlog stoljeća iz obližnje Cazinske krajine (Velika Kladuša, Cazin). Kordun¹ u ovom slučaju obuhvaća područje uz samu granicu s Bosnom i Hercegovinom na teritoriju nekadašnjih općina Slunj, Vojnić i Vrginmost, a danas na području općina Topusko, Vojnić, Rakovica i Cetingrad. Nakon proteklog rata broj Bošnjaka/Muslimana se povećao, a u pojedinim selima oni sada čine apsolutnu većinu stanovništva. Radi se o skupini koja je, uz muslimansko-bošnjačku grupaciju u Gunji, jedina kompaktna zajednica Muslimana/Bošnjaka direktno naslonjena na svoje matično područje u Bosni i Hercegovini.

Metodologija rada

Tijekom zime i ranog proljeća 2011. poduzeto je istraživanje bošnjačko/muslimanske populacije na području općina Topusko, Cetingrad, Rakovica i Vojnić u mjestima Bogovolja (3), Komesarac (2), Šiljkovača (1), Maljevac (3), Mracelj (1), Svinica Krstinjska (3), Široka Rijeka (1), Gejkovac (2), Lipovac (3), Mašvina (1), Crni Potok (3) i Katinovac (1). Rad je obavljen putem intervjua. Intervjuirano je ukupno dvadeset i tri muškaraca i jedna žena, od kojih jedan dio sudjeluje u vjerskim, kulturnim i političkim manjinskim organizacijama i kao politički predstavnici manjina na razini lokalne samouprave. Intervjui su objavljeni pod izmišljenim imenima uz desetljeće rođenja i mjesto sadašnjeg prebivališta/stanovanja. Intervjuirana je populacija starosne dobi između 1939. i 1979. godišta. Pitanja koja su im postavljana, a odnose se na vrijeme posljednjeg rata i razdoblje nakon njega, vezana su uz njihove osobne podatke, razloge i vrijeme doseljenja u Hrvatsku, osobnu i grupnu diskriminaciju u društvu i lokalnoj zajednici, nekadašnje i sadašnje odnose s lokalnim stanovništvom vlastite nacionalnosti i vjeroispovijedi i druge nacionalnosti i vjeroispovijedi i događanja u vrijeme posljednjeg rata, financijsku situaciju, načine privređivanja, odlaske u Bosnu i Hercegovinu, participaciju u političkim i kulturnim udrugama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i prihvaćanje bračnog partnera druge vjeroispovijedi. Zbog osjetljivosti pitanja, jedan dio potencijalnih kazivača/ispitanika nije želio sudjelovati u istraživanju, dok je veći dio

---

¹ Područje Korduna nalazi se u središnjoj Hrvatskoj, na najužem dijelu Hrvatske između Slovenije i Bosne i Hercegovine. Obuhvaća prostor između Mrežnice na zapadu, Kupe na sjeveru, granice s Bosnom i Hercegovinom i rijeke Gline i potoka Trepče na istoku te Male Kapele i rijeke Korane na jugu, tj. u pripada području Karlovačke i Sisačko-moslavačke županije.

intervjuiranih inzistirao na tome da se objave njihovi puni podaci. Intervjui su uglavnom obavljani u domaćinstvima kazivača, a manji broj njih obavljan je na otvorenom, pri radu kazivača. Osim iskaza kazivača korištena je i arhivska građa iz Mešihata Islamske zajednice u Zagrebu, novinska građa vezana za problematiku Bošnjaka na Kordunu i literatura koja se odnosi na povijesne okolnosti formiranja Autonomne pokrajine Zapadne Bosne (a kasnije i Republike Zapadne Bosne) i Domovinski rat na području Korduna i literatura potrebna za komparativne primjere.

Nacionalni sastav sela u kojima žive Bošnjaci/Muslimani na području općina Topusko, Cetingrad i Vojnić²

Na područje bivših općina Slunj, Vojnić i Vrginmost Muslimani su se počeli doseljavati u drugoj polovici šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Prvi doseljenici naselili su se uz granicu s Bosnom i Hercegovinom u nekoliko naselja. Na području bivše općine Slunj to su bila sela Đurin potok, Maljevac, Bogovolja, Komesarac, Mašvina i naselje Cetingrad. Na području bivše (i sadašnje) općine Vojnić to su bila naselja Donja Brusovača, Gejkovac, Mracelj, Svinica Krstinjska, Široka Rijeka i Vojnić, a na području bivše općine Vrginmost (sada Topusko) to su bila naselja Crni Potok, Katinovac i Topusko. Od nabrojanih naselja tek su u Bogovolji i Mracelju Muslimani činili većinu stanovništva. U sljedećoj tabeli vidljivo je kakav je bio odnos nacija u pojedinom naselju u popisima stanovništva između 1961. i 1991, tj. kolik je bio broj Bošnjaka na nivou općine u popisu 2001.

Općina Vojnić - broj stanovnika po nacionalnosti između 1961. i 1991.

	Muslimani	Hrvati	Srbi
1961.	10	299	10133
1971.	86	188	9146
1981.	312	127	7895
1991.	436	116	7366

Općina Vrginmost – broj stanovnika po nacionalnosti između 1961. i 1991.

	Muslimani	Hrvati	Srbi
1961.	11	5439	18367
1971.	20	4866	16337
1981.	115	4130	13450
1991.	123	4043	11729

Općina Slunj – broj stanovnika po nacionalnosti između 1961. i 1991.

	Muslimani	Hrvati	Srbi
1961.	5	16862	13189
1971.	78	16037	9383
1981.	285	13025	6412
1991.	509	12091	5540

Naselja u kojima obitavaju Muslimani/Bošnjaci između 1961. i 1991. prema nacionalnom sastavu

Naselje	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
Bogovolja					
1961.	453	0	240	213	0

² Podaci o nacionalnom sastavu stanovništva preuzeti su iz: R. Hrvatska, Državni zavod za statistiku (ur. J. Crkvenčić-Bojić), *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, sv. 5, Zagreb 1998.

1971.	426	28	192	205	0
1981.	419	118	96	131	73
1991.	372	223	72	74	1

Naselje Cetingrad	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	1101	0	833	267	0
1971.	999	0	752	244	0
1981.	895	0	604	182	71
1991.	910	21	655	195	6

Naselje Đurin Potok	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	249	0	247	0	0
1971.	209	0	207	0	0
1981.	188	16	160	1	10
1991.	174	19	148	1	0

Naselje Komesarac	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	528	0	449	77	0
1971.	409	4	382	23	0
1981.	294	24	244	13	1
1991.	308	53	239	13	0

Naselje Maljevac	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	545	0	31	514	0
1971.	372	5	32	333	2
1981.	356	50	36	217	15
1991.	388	112	35	226	7

Naselje Mašvina	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	621	1	128	489	0
1971.	404	36	85	283	0
1981.	319	63	64	129	31
1991.	191	48	29	110	0

Naselje Slunj	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	1420	0	1030	341	25
1971.	1858	0	1134	594	82
1981.	1968	9	1038	561	303
1991.	2026	15	1149	582	105

Naselje Crni Potok	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	701	0	9	691	1
1971.	542	0	0	536	4
1981.	433	62	6	357	0
1991.	377	62	6	292	1

Naselje Katinovac	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	631	4	5	619	1
1971.	547	0	11	531	1
1981.	451	23	2	402	20
1991.	349	26	2	310	3

Naselje Topusko	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	793	1	385	370	11
1971.	1057	4	394	590	49
1981.	1432	5	392	812	197
1991.	1587	8	415	1014	101

Naselje Donja Brusovača	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	272	0	2	270	0
1971.	235	0	0	232	2
1981.	223	11	1	167	40
1991.	212	16	0	190	4

Naselje Gejkovac	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	191	1	1	189	0
1971.	196	26	1	164	4
1981.	191	66	0	109	13
1991.	230	86	1	133	3

Naselje Mracelj	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	183	0	27	155	0
1971.	141	0	17	115	9
1981.	210	86	9	87	9
1991.	174	78	11	72	7

Naselje Svinica Krstinjska	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	335	0	4	331	0
1971.	318	50	2	263	0
1981.	316	95	2	216	0
1991.	448	178	7	221	12

Naselje Široka Rijeka	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	297	0	4	288	4
1971.	245	1	1	237	3
1981.	208	32	0	153	17
1991.	197	47	1	147	1

Naselje Vojnić	Ukupno	Muslimani	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni
1961.	743	0	80	647	8
1971.	981	4	72	831	70
1981.	1120	11	39	914	141
1991.	1204	19	51	1056	30

Brojnost stanovnika u naseljima u kojima obitavaju Muslimani prema popisu iz 2001.

Naselje	Broj stanovnika 2001. i napomena
Bogovolja (Cetingrad)	205 (u 2001. smanjeno za područje Trnova)
Cetingrad	351 (u 2001. smanjeno za područje Grabarske i Pašinog Potoka, a 1981. i 1991. iskazivano zajedno s Grabarskom i Pašinih Potokom.)
Đurin Potok (Cetingrad)	74 (u 2001. smanjeno je izdvajanjem naselja Šiljkovača, a u 1981. i 1991. sadrži i podatke za naselje Šiljkovaču)
Komesarac (Cetingrad)	182 (2001. smanjeno je izdvajanjem Sadikovca)

<i>Pašin Potok (Cetingrad)</i>	238
<i>Sadikovac (Cetingrad)</i>	51
<i>Šiljkovača (Cetingrad)</i>	71
<i>Trnovi (Cetingrad)</i>	13
<i>Lipovac (Rakovica)</i>	18 (nastalo 2001. izdvajanjem iz naselja Mašvina)
<i>Mašvina (Rakovica)</i>	6 (smanjeno 2001. za naselja Jamarje, Lipovac i Staru Kršlju)
<i>Donja Brusovača (Vojnić)</i>	116
<i>Gejkovac (Vojnić)</i>	211
<i>Mracelj (Vojnić)</i>	161
<i>Svinica Krstinjska (Vojnić)</i>	322
<i>Široka Rijeka (Vojnić)</i>	126
<i>Vojnić</i>	1156
<i>Crni Potok (Topusko)</i>	178
<i>Katinovac (Topusko)</i>	114
<i>Topusko</i>	798

Nacionalni udio Muslimana/Bošnjaka 2001. u općinama Vojnić, Topusko, Rakovica i Cetingrad³

<i>Općina</i>	<i>ukupan broj stanovnika</i>	<i>Bošnjaka</i>	<i>Ostalih</i>	<i>pripadnika Islamske vjerske zajednice</i>
<i>Vojnić</i>	5495	435 (7,92%)	187 (3,40%)	650 (11,83%)
<i>Topusko</i>	3219	65 (2,02%)	59 (1,83%)	141 (4,38%)
<i>Rakovica</i>	2623	1 (0,09%)	28 (1,07%)	35 (1,33%)
<i>Cetingrad</i>	2746	269 (9,8%)	134 (4,88%)	421 (15,33%)

Iz popisa za pojedina mjesta vidljivo je da su se Muslimani prvo počeli naseljavati u Katinovac, Mašvinu i Gejkovac, gdje su prvi Muslimani zabilježeni u popisu iz 1961. Već sljedeći popis iz 1971. godine, bilježi doseljavanje i u većinu ostalih naselja, a najveći demografski rast muslimanskog stanovništva tada su imali Bogovolja, Gejkovac, Mašvina i Svinica Krstinjska. U tom popisu broj Muslimana u ostalim naseljima relativno je malen, te se tek daje naslutiti da bi u nekim selima moglo doći do povećanja njihova broja. U popisu iz 1981. vidljivo je da se u svim spomenutim selima povećava broj Muslimana, a drastično smanjuje broj Srba i Hrvata. Do pada broja Srba i Hrvata dolazi zbog velikog broja starog stanovništva i zbog unutarnjih migracija, dok broj Muslimana raste zbog doseljavanja i zbog prirodnog prirasta. Između 1981. i 1991. nema više toliko novih doseljavanja (što je vidljivo i iskaza dobivenih na terenu), ali je znatan prirodni prirast stanovništva. Jedan dio Muslimana posjeduje u tome razdoblju (kao i danas) nekretnine i na području Bosne i Hercegovine, ali je prijavljen u Hrvatskoj. Neka su sela do 1991. tako postala većinski muslimanska (Bogovolja, Mracelj), a kod nekih sela je relativan udio Muslimana bio visok (Gejkovac, Svinica Krstinjska). Popis iz 2001. nije dao nacionalnu strukturu po naseljima, ali je broj muslimana, dakle pripadnika Islamske vjerske zajednice,⁴ porastao na području općine Vojnić i Topusko, dok je na slunjskom području nešto opao. Razlog tome padu je činjenica da su sela Bogovolja i Komesarac, koja su nastanjena muslimanskim stanovništvom, tijekom posljednjeg rata bila stradala, a do današnjih dana neki predjeli uz granicu s Bosnom i Hercegovinom nisu razminirani. Iz popisa 2001. vidljivo je da je broj srpskog stanovništva uvelike opao nakon popisa 1991., čemu su razlog ratne aktivnosti na spomenutom području i egzodus Srba nakon Oluje 1995. Popis 2011. sigurno će pokazati trend rasta bošnjačko-muslimanskog korpusa stanovništva na području Korduna, što je vidljivo iz obilaska terena i iz dokumenata

³ Za područja općina Topusko, Cetingrad i Vojnić postoje Vijeća bošnjačke nacionalne manjine, a na području Cetingrada i Vojnića Bošnjaci imaju pravo sudjelovanja u općinskoj vlasti s jednim predstavnikom.

⁴ Budući da je bošnjačko/muslimanska nacija raspolovljena na dva dijela, najbolji pokazatelj prisutnosti Bošnjaka/Muslimana na ovome području je popis stanovništva po vjeroispovijesti..

džema'ata Maljevac i Bogovolja koji se nalaze u Mešihatu Islamske zajednice Hrvatske u Zagrebu..

Razlozi doseljavanja u Hrvatsku

Za bolje razumijevanje problematike nužno je razmotriti iz kojih su sve razloga Muslimani/Bošnjaci doseljivali u Hrvatsku na područje Korduna. Razlozi njihovih seoba bili su uglavnom ekonomske prirode. Odlazak u Hrvatsku predstavljao je za sve njih odlazak na manje gusto naseljeno područje na kojem su uvjeti za bavljenje poljoprivredom i stočarstvom bili povoljniji od uvjeta u susjednoj Bosni i Hercegovini.

Amir iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »99% ljudi je došlo jer je zemlja bila ovdje kvalitetnija i rodnija. Tako je ćaća došao 1973. Prije nas su se doselile tri ili četiri obitelji.«

Mirzet iz Svinice Krstinjske (Vojnić) (rođen tridesetih godina 20. stoljeća) govori o doseljenu: »Došao sam 1974. Radio sam u Sloveniji, a u Šumatcu je bilo sedmero braće. Nismo mogli svi sagraditi kuće, pa sam kupio imanje u Hrvatskoj. Kupio sam zemlju od Srbina i mislio sam je obrađivati iz Šumatca, ali nisam mogao nositi plod. Tako sam odlučio da gradim kuću u Svinici. 1976. sam uselio. Isprva su bile dvije muslimanske kuće, a kasnije su ljudi počeli doseljivati. Dolazili su iz Kladaše, Pećigrada, Vrnograča. Svi su radili u Austriji, Sloveniji i Njemačkoj.«

Haris iz Katinovca (Topusko) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ovdje sam kupio zemlju u kolovozu 1972. Otac je poginuo 1963. i iza njega smo ostali nas tri brata u Maloj Kladaši (BIH, op.a.). U to doba nije bilo radnih mjesta u Bosni. Išao sam u vojsku 1967., a od 1969. sam radio u Sloveniji i Austriji. Pojačala se obitelj kod mene. Imao sam petero djece. Tako sam vidio da moram iz očeve kuće, jer su tu dva brata koji su mlađi 7 i 14 godina. Kupio sam zemlju i počeo graditi kuću 1972. godine. Kupio sam drvenu kuću bez struje i vode i tamo stanovao. Kupio sam zemlju od Srbina Nikole Đankovića. Bio sam se prvi naselio od Muslimana u Crnom Potoku i Katinovcu (bivša općina Vrginmost, op.a.). Izabrao sam ovo mjesto jer je imalo dobar dolazak do kuće, imali smo osnovnu školu u Katinovcu i dobar asfalt do Topuskog.«

Iz svih je iskaza vidljivo da su preseljenja s područja Bosne i Hercegovine u Hrvatsku bila potaknuta teškom ekonomskom situacijom, velikim brojem ukućana, lošom zemljom i općenito izuzetno gustom naseljenošću područja Cazinske krajine. Ljudi su iz Cazinske krajine selili u Hrvatsku i zbog slabog ulaganja bivše države u industriju i infrastrukturu toga područja. Naime, nakon Cazinske bune⁵ 1950. godine Cazinska je krajina na neki način ostala proskribirani dio Bosne i Hercegovine, a uz nju je bilo vezano i tradicionalno konzervativno društvo nespremno na promjene bilo u kojem sektoru. Stoga su mladi ljudi odlazili iz tih siromašnih predjela u inozemstvo, a vraćajući se kući zbog naglih povećavanja obitelji nisu imali mjesta na vlastitim kućistima pa su se odlučivali preseliti u najbližu okolinu Velike Kladaše, u Hrvatsku.

Odnosi s pravoslavicima (Srbima) i katolicima (Hrvatima) prije posljednjeg rata

Područje Korduna etnički je vrlo šaroliko. Novodoseljeni Muslimani činili su to područje još šarolikijim. Međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji bili su relativno dobri, pa su tako i srpsko-muslimanski i hrvatsko-muslimanski odnosi na Kordunu bili uglavnom dobri. Ipak, u pojedinim selima gdje su Srbi činili većinu, dolazilo je do povremenih sukoba između

---

⁵ Cazinska je buna izbila 1950. godine na području Cazinske krajine i na obližnjem Kordunu. Većina sudionika Cazinske bune bili su Muslimani, a uzroci bune ležali su u velikim nametima države koje seljaci nisu mogli namiriti.

Muslimana i Srba. Sukobi su uglavnom (kako tumače moji informatori) bili na nacionalnoj osnovi. Srbi su se od kasnih šezdesetih, a posebno u sedamdesetima uslijed demografske ekspanzije mladog muslimanskog stanovništva osjećali ugroženi, pa su svoj nacionalizam manifestirali često agresivnim ponašanjem, maltretiranjem manjinskog muslimanskog stanovništva, a ponekad i ubojstvima (takvi su slučajevi zabilježeni u Gejkovcu). Treba imati na umu i povijesni aspekt odnosa između Srba i Muslimana. Pravoslavni Srbi su na granici (Kordunu: cordon = red, vrpca – riječ je o nizu graničnih utvrda) ratovali stoljećima protiv Turaka. Vojna krajina⁶ je ukinuta tek 1881. i polovicom 20. stoljeća još je uvijek bila vrlo živa u sjećanju lokalnog srpskog stanovništva. Nazivanje lokalnog muslimanskog stanovništva Turcima sačuvano je kod pravoslavnog stanovništva još i danas. Iako su s njima trgovali, trajno nastanjanje Muslimana na Kordunu značilo je, vrlo vjerojatno, u očima nekih Srba i Hrvata njihovu teritorijalnu ekspanziju. Ipak, u većini slučajeva Muslimani su živjeli u *bratstvu i jedinstvu* sa Srbima i Hrvatima, a u iskaz da nisu ni znali tko je tko uistinu je teško povjerovati. Sasvim je logično da je Muslimanima bilo bolje u Jugoslaviji, kada su praktički bili s matičnim etnosom u jednoj državi. To je vidljivo posebno na Kordunu, gdje je etnički zaokružena cjelina kordunskih sela uz granicu i sela u Cazinskoj krajini činila jednu nedjeljivu cjelinu koja je nakon formiranja novih država prepolovljena u dva dijela.

Ramiz iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Bilo je bratstvo i jedinstvo. Nismo ni znali tko je tko. Zvali smo ih Vlasi (pravoslavce, op.a.) i Karavlasi (katolike, op.a.), a oni su nas vikali Turci.«

Muzafer iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) veli: »Tu je bilo teško opstati. Pucanja je bilo. Komšije su nas maltretirali. Od kada smo doselili Srbi su stalno pucali. Ubili su nekoliko Muslimana u Gejkovcu. Iz početka su Srbi pjevali nacionalne uvredljive pjesme. Poslije više nisu pjevali. Imali smo podršku od Muslimana iz Bosne. Babo je govorio kako Srbi pucaju na nas, pa ih je i po pedeset dolazilo kod nas u kuću da nas ne maltretiraju. Prestalo je nakon godinu dana od kada smo se doselili.«

Senad iz Svinice Krstinjske (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) govori: »Jedan Srbin mi je ubio brata 1983. godine. Svadili su se brat i taj Srbin u vezi kera. Srbin je pucao u kera (psa, op.a.). Ujutro su krenuli u lov. Bio je taj Srbin i dva naša (Muslimana, op.a.). Izazivali su mojeg brata i ubili ga lovačkom puškom. Srbi su sudili Srbinu, a dva Muslimana su svjedočila za Srbina.«

Reif iz Komesarca (Cetingrad) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Predsjednik mjesne zajednice iznosio je da muslimanska djeca nikada ništa nisu ukrala ili da su bili nepristojni. Ja sam prvi puta putovao konjskom zapregom u Veliku Kladašu. Pitao sam babu za crkvu u Cetingradu: 'Kakva je to džamija?' On mi je rekao: 'Reci da je to katolička crkva. Nikada nemoj to zvati džamijom.' Onda je sve dobro funkcioniralo. Mogao si ići svugdje doktoru, bilo u Kladašu, bilo u Slunju.«

Haris iz Katinovca (Topusko) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) prisjeća se: »Oni (Srbi, op.a.) su se isprva malo bunili, razbijali su mi ciglu. Jednom sam dogovorio da mi jedan čovjek iz Kladaše dovede pijesak. Pred njega je izašao jedan Srbin s pištoljem da mi ne donese pijesak. Sreća da je i ovaj imao pištolj pa su se povukli. Nisu mi davali da dođem do svojeg komada zemlje. Kada sam ih zamolio da mi ne priječe prolaz tuda povukli su se i nisu više inzistirali. Došao je i čovjek koji mi je prodao zemlju, pa im je i on rekao.«

Husein iz Lipovca (Rakovica) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) prisjeća se da je »prije rata bilo par kuća Hrvata koji su nas mrzili više nego Srbi. Isti ti ljudi su bili kod mojeg čaće u Bosni za vrijeme rata.«

Vrijeme Domovinskog rata

---

⁶ Vojna krajina je bio teritorij koji se protezao u Habsburškoj Monarhiji uz granicu s Osmanskim Carstvom. Habsburgovci su na to područje naselili u velikom dijelu pravoslavno vlaško stanovništvo koje je branilo tu zonu od upada Osmanlija. Kordun je bio dio Vojne krajine.

Demokratske promjene 1990. godine dovele su do zaoštrene situacije na području Korduna. Na prvim slobodnim izborima 1990. godine na području Korduna izborni rezultati bitno su ovisili o etničkom sastavu stanovništva pojedinih naselja⁷. Sabor je 25. srpnja 1990. proglasio amandmane na Ustav Hrvatske: ispuštena je odrednica socijalistička u nazivu države, potvrđeni su novi grb i zastava i uvedena je funkcija predsjednika Republike (umjesto predsjednika Predsjedništva) i ministara (umjesto republičkih sekretara). Sukladno najavama srpskih predstavnika da će na svaku mjeru hrvatskih vlasti odgovoriti jednakom mjerom, istoga je dana u Srbu u Lici osnovano Srpsko nacionalno vijeće. Novoosnovana institucija nije priznala ustavne promjene u Hrvatskoj već je donijela Deklaraciju o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj te raspisuje plebiscit o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj. Nakon toga dolazi do balvan revolucije⁸. Plebiscit se odvijao u praktički ratnim uvjetima između 19. kolovoza i 2. rujna 1990. Osim dvotjednog roka za glasanje, bilo je i drugih čudnih okolnosti. Nisu postojali birački popisi, a glasalo se i u Beogradu. Navodno je afirmativan odgovor dalo gotovo 100% glasača (od 567731), 144 bilo ih je protiv, a 46 listića je bilo nevažećih. Novi Ustav Republike Hrvatske proglašen je 22. prosinca 1990., i njime su iz preambule Ustava izbačeni Srbi, što je bila netaktička odluka. Dan ranije, 21. prosinca 1990. usvojen je Statut Srpske autonomne oblasti Krajine kojom se ona definira kao oblik teritorijalne autonomije u sastavu Republike Hrvatske. Dana 3. siječnja 1991. u novu su tvorevinu ušli predstavnici pet od 11 hrvatskih općina sa srpskom većinom. U veljači 1991. Hrvatski sabor je izglasao Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka RH i Rezoluciju o razdruživanju sa SFRJ. Srbi u Krajini te zapadnoj i istočnoj Slavoniji donijeli su Rezoluciju o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine. Stanje se posebno zaoštrilo nakon takozvanog krvavog Uskrsa na Plitvičkim jezerima, gdje su pale i prve žrtve. Nakon referenduma u svibnju 1991. postalo je jasno da Srbi u Krajini ne žele ostanak unutar Hrvatske, već da žele priključenje Krajine Srbiji i ostati u Jugoslaviji. 25. lipnja 1991. Sabor je donio Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Hrvatske te Deklaraciju o proglašenju samostalne i suverene Republike Hrvatske. Spomenuto područje Korduna (općine Vrginmost i Vojnić) tako je 1991. potpalo pod vlast Republike Srpske Krajine. Područje Slunja je potpalo pod srpsku vlast u studenom 1991. godine. Jedan dio Bošnjaka/Muslimana našao se tako unutar Srpske autonomne oblasti Krajina. Do tada relativno dobre međuljudske odnose zamijenili su uglavnom loši odnosi koji su doveli do odlaska Bošnjaka/Muslimana u susjednu Bosnu i Hercegovinu, ponajviše na kladuško i cazinsko područje. Za ovo pogranično područje Korduna posebno je važno što se događalo u susjednoj zapadnoj Bosni. Ondje je karizmatski vođa bio Fikret Abdić, koji je kao kandidat na izborima za Predsjedništvo BIH 1990. dobio najviše glasova. Abdić je tijekom osamdesetih bio direktor Agrokomerca, tvrtke iz Velike Kladuše koja je iz poljoprivredne zadruge prerasla u modernu tvornicu hrane sa više od 13000 radnika, i koja je potaknula razvoj čitavog područja Cazinske krajine. Podizanje poljoprivredne zadruge pomogli su i političari Hamdija i Hakija Pozderac. Krajem osamdesetih Abdić je bio optužen za pronevjeru novca i potom je bio zatvoren tri godine. Nakon osnivanja SDA (Stranka demokratske akcije), Abdić je pristupio toj stranci, ali je, iako je osvojio najveći broj glasova za predsjednika, predsjedničko mjesto prepustio Aliji Izetbegoviću. Abdić je tijekom rata u Bosni pokušao očuvati kladuško područje od ratnih sukoba. Od 1992. Cazinska se krajina našla u potpunom okruženju srpskih

---

⁷ Tako je na području Slunja za društveno političko vijeće pobijedio Savez komunista Hrvatska (sa 14005 glasova ili 48,18%), zatim je Hrvatska demokratska zajednica dobila 8210 glasova (ili 28,24%), a 4504 ili 15,49% dobila je Jugoslavenska samostalna demokratska stranka. Za vijeće općina Sabora Socijalističke Republike Hrvatske na području Vrginmosta pobijedio je Savez komunista Hrvatske sa 7565 glasova ili 68,08%. Na području Vojnića je također pobijedio Savez komunista Hrvatske sa 2820 glasova ili 49,15%. Jugoslavenska samostalna demokratska stranka dobila je na području Vojnića 2807 glasova ili 48,93%.

⁸ Na području Hrvatske Srbi su početkom devedesetih željeli uspostaviti separatističku tvorevinu SAO Krajinu. Njihove aktivnosti u tome smislu započele su postavljanjem balvana na prometnice koje su povezivale pojedine dijelove Hrvatske te odatle i naziv balvan revolucija.

krajina (Republike Srpske i Republike Srpske Krajine). Prema nekim podacima s kraja lipnja 1992. u Bihaću i Cazinskoj krajini nalazilo se oko 300000 ljudi, od čega oko 50000 Muslimana koje su Srbi protjerali iz Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Sanskog Mosta.⁹ Isprva su Srbi u Bosni svoje snage usmjerili na osvajanja ostalih dijelova Bosne, a smatrali su da će bihaćki džep i Abdić sami kapitulirati kada srpske trupe osvoje veći dio Bosne. Abdić je svojom kompromisnom politikom samo dodatno poticao već tinjajući sukob sa središnjom vlasti u Sarajevu. Sve otvorenije su Abdića podržavali Srbi, a od ljeta 1993. i Hrvati. U rujnu 1993. Abdić je proglasio Autonomnu pokrajinu Zapadna Bosna, a zatim je u Beogradu 22. listopada 1993. dogovorio trajan mir između AP Zapadna Bosna i Republike Srpske. Istovremeno se dogovorio i sa Zagrebom. Nakon toga je došao u otvoren sukob s Armijom BIH. Između rujna 1993. i kolovoza 1994. dolazilo je do sukoba na području Cazina. U kolovozu 1994. Armija BIH je uspjela potisnuti Abdićeve pristaše iz Velike Kladaše. Već 20. kolovoza RSK (Republika Srpska Krajina) prihvatila je 3000 Muslimana, koji su usmjereni prema Turnju. Dana 21. kolovoza su pripadnici Armije BIH ušli u Veliku Kladašu, pa je na područje općine Slunj prebjeglo oko 30000 muslimanskih civila i oko 1500 Abdićevih vojnika. Oni su smješteni u Batnozi kod Slunja. Oko 10000 izbjeglica je smješteno na području Starog Sela kod Topuskog.¹⁰ Srbi iz Krajine željeli su prebaciti Muslimane u Hrvatsku preko Turnja, ali ih Hrvatska nije željela prihvatiti. Komesarijat za izbjeglice Republike Srpske Krajine procijenio je da se na području RSK nalazi 52368 muslimanskih izbjeglica iz Cazinske krajine. Hrvatski i bosanskohercegovački Srbi su tada poduzeli nov napad na bihaćko područje u studenom 1994. što je prisililo snage Armije BIH da se povuku iz zaposjednute Kladaše. Tako su se Abdićeve snage vratile u područje Velike Kladaše u studenom 1994¹¹. Nakon ofenzive koju su poduzeli Srbi na Bihać u srpnju 1995. zajedno s Abdićevim snagama, Abdić je u Velikoj Kladaši proglasio Republiku Zapadnu Bosnu. Abdićeva država je od svih separatističkih tvorevina živjela najkraće – oko tjedan dana. Tijekom akcije Oluja mnogi su abdićevci prešli na stranu Petog korpusa Armije BIH, a dio se rukovodilaca bivše paradržave, uključujući i samog Abdića, smjestio u Zagrebu. O događajima iz toga vremena svjedoče brojne priče mojih sugovornika. Ramiz iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) bio je u vrijeme Domovinskog rata u hrvatskoj policiji. On kazuje: »Promijenio sam deset firmi do policije. 29. studenog 1990. došao kući. Već su se zatvarali putevi. Prijatelji iz Slunja su me pozvali da idem u MUP. 4. prosinca sam predao zahtjev. Odmah su me pozvali. Počeo sam raditi 1991. Do okupacije (26. studenog 1991.) sam radio u Cetingradu, a onda smo ja i brat krenuli put slobodnog teritorija. Uhapsili su nas u Bosanskom Petrovcu. Odveli su nas potom u Banja Luku, pa u Staru Gradišku. Razmjenu su napravili 5. svibnja 1992. Onda sam otišao u Karlovac, pa u Bosnu pješice. Išao sam preko Plaškog pješice sa još dvadeset ljudi.¹² Bio sam u Bosni do kraja 1992. U Bogovolji nije ostao nitko osim jednog dida. Onda sam 21. prosinca 1992. otišao opet pješice kroz Krajinu do Karlovca. Tamo sam bio u policiji do kraja rata. Dobio sam hrvatske dokumente već 1993. godine.«

Halid iz Maljevca (Cetingrad) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »1991. Srbi su mi nudili 50000 maraka da budem na njihovoj strani. Nisam prihvatio i prijavio sam to u policiju u Slunju. Oni su mi rekli da dođem kod njih i da zadužim oružje, a ja sam im rekao da sam oružje već kupio. Srbi su vidjeli da sam odbio ponudu. Prijetili su mi iz Vojnića. 23.

⁹ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Zagreb 2005, 293.

¹⁰ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Zagreb 2005, 297.

¹¹ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Zagreb 2005, 302-303.

¹² Prebacivanje ljudi iz ogulinskog područja preko Slunja na područje zapadne Bosne tijekom rata bilo je u nekoliko navrata. Najveća je bila skupina od 600 naoružanih Muslimana koji su se pokušali prebaciti tim putem u Cazinsku krajinu. O tome vidi u: N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Zagreb 2005, 295; N. Barić, »Bihaćko-cazinska krajina u političkim i vojnim planovima Hrvatske i Srbije, 1992.-1995.« u: *Bošnjačka pismohrana*, br. 32-33 (2011), 393-449.

kolovoza 1991. napali su moju kuću i četiri policajca ispred kuće.¹³ Došli su iz Vojnića, a mi smo izbjegli u Veliku Kladušu. Do 1993. sam bio u Cazinu. Od 1993. sam izbjegao na Kukaču i došao sam do Zagreba. U Zaprešiću su me mobilizirali i htjeli su da ratujem protiv Bosne, a ne protiv Srba. Nisam htio ići. Već sam 8. kolovoza nakon Oluje bio u Maljevcu. U mojoj kući je bila srpska policija za vrijeme Krajine. U Maljevcu je za vrijeme Krajine ostalo dvadeset obitelji.«

Ramo iz Šiljkovače (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Izbjegli smo u bosansku Šiljkovaču 1991. kada su pali Cetingrad i Slunj. Bili smo dolje tri godine, do 1994. Bio sam dvije godine u Armiji BIH, a onda u Fikretovoj vojsci. Kada je sve pripalo Fikretu i mi smo prešli na njegovu stranu. Onda smo 1994. prešli suvu među i vratili se kući u Hrvatsku (tada SAO Krajinu, op.a.). Bila je to tampon zona, pa nitko nije dolazio.«

Senad iz Svinice Krstinjske (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) veli: »Kada je uspostavljena Krajina upadali su mi vojnici u kuću, njih tri ili četiri. Pitali su me kakve sastanke u kući radimo. Opkoljavali su mi kuću komšije Srbi. Bilo je premetačina. Lovačke puške su nam uzimali. U *Santeksu* sam radio do 1992. Išao sam na posao u Kladušu i za vrijeme Krajine. Bilo me je najviše strah kada je bila treća smjena. U veljači 1993. svi Muslimani su otišli iz sela. Mi muški smo dobili pozive za mobilizaciju. Mi koji smo dobili pozive smo otišli. Ja sam pobjegao preko mosta na Glini. Tako su pobjegli i drugi muškarci. Žene i djeca su prelazili preko mosta nakon što ih je milicajac (srpski, op.a.) pustio, a mi smo ih čekali na drugoj strani mosta. Već sljedeći dan su opljačkali sve kuće, a mi smo to gledali preko Gline. Ljude (Muslimane, op.a.) iz Mracelja su vratili (Srbi, op.a.) natrag. Bio sam u jednoj kući u Drmaljevu (Bosna, op.a.) i tamo plaćao stan 50 maraka. 1994. sam bio u zatvoru. Sve su zatvorili. To je zato što nismo bježali s njima (s Vojskom SAO zapadne Bosne prilikom pada prve autonomije, op.a.) pa smo zato bili zatvoreni. Rekli su mi nakon dva mjeseca da će me pustiti ako idem na liniju. Bio sam u Babinoj vojsci devet mjeseci kod Pećigrada na Krivoj Bukvi u zemunici. Kada je bila Oluja odmah sam prešao preko mosta i vratio se kući u Svinicu.«

Reif iz Komesarca (Cetingrad) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) koji je u vrijeme Republike Srpske Krajine bio potpuno nenaseljen¹⁴ prisjeća se: »Mi smo se svi kleli u druga Titu, Tito je nestao, a ostale su nacionalne zatege. Došlo je do izbora. Tu su živjeli i pravoslavci i Hrvati. Mi smo bili sa svima dobri. Jedna baka pravoslavka iz Bogovolje mi je tada rekla: 'Samo nemoj glasati za HDZ.' Mi smo glasali za HDZ. Živimo u Hrvatskoj, pa smo glasali za Hrvatsku. Kada su došle barikade i presijecanja hrvatske države vidjeli smo da dolazi rat. Onda smo svi stali uz hrvatski narod. Nije ovdje bilo Bošnjaka koji su bili za Krajinu. Počeli smo formirati jedinice i pričuvni sastav policije. Ja sam bio jedan od desetnika. Kad je bio krvavi Uskrs 1991. onda smo mi i Saborsko bili odsječeni. Kod nas su u selu bile samo dvije žene pravoslavke koje su išle na sastanke u Bogovolju. Tamo su dolazili i Srbi iz Crnaje i Orlića (u Bosni i Hercegovini, op.a.). Onda se više nije moglo linije držati. Cijeli Kordun je išao preko Komesarca u Bosnu. Ja sam sve te ljude dočekivao i ostao sam do posljednjeg čovjeka s jednim policajcem. Dočekali smo pedeset četnika u selu. Nismo pružali otpor i samo smo promatrali koji su to ljudi. Onda smo se puvukli u Bosnu. U Johovici (Bosna, op.a.) smo davali ljudima svaku pomoć. Smještali smo ljude i hranili ih, davali civilnu robu, bacali uniforme, pravili ljudima osobne iskaznice na muslimanska imena. Nakon

¹³ O napadu na Maljevac koji je bio 23. kolovoza najbolje vidi u: I. Stržić, *Bitka za Slunj*, Zagreb 2007, 238-244. U tekstu Stržić donosi i iskaz H.Lj. iz Maljevca. Napad je bio planiran, i policajci u Maljevcu su pismom koje je donio neki mladić iz Ruševice bili upozoreni da će biti napadnuti. Srbi su noć uoči napada na Maljevac napustili svoje domove, a potom su pripadnici JNA i TO Krstinja napali punkt policije u Maljevcu i zauzeli naselje. Tom prilikom su Hrvati, Muslimani i dvije srpske obitelji napustile Maljevac i otišli u Veliku Kladušu.

¹⁴ Arhiv Sisak, Republički zavod za statistiku i informacije, Područna jedinica Petrinja, kutija 3. U ovom popisu navedena su mjesta koja su naseljena i ona koja su u potpunosti napuštena na području općine Slunj. Među napuštenim selima navode se Komesarac i Đurin Potok u kojima su prije posljednjeg rata živjeli i Muslimani.

osmog mjeseca 1995. vratio sam se prvi u selo. Došao sam na zgarište. Cijelo je selo bilo spaljeno. U Hrvatskoj me nema da sam sudjelovao u vojsci, kao da nisam postojao, a u Bosni su mi uzeli imovinu za korištenje Armije BIH.«

Haris iz Katinovca (Topusko) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Kada je došla 1990. vidjelo se da ja s njima (Srbima, op.a.) ne mogu diskutovati. Bojao sam ih se. Najmlađi sin je otišao u Zagreb 1988. u pravosudnu policiju. Kada je počeo rat bili su skupovi oko škole. Određivali su straže. Uključili su i mene da stražarim. Ja sam odbio. Rekao sam im da sam zaposlen u Sloveniji. Onda su me pitali za sina u Zagrebu. Srbi su svoju djecu povukli iz te škole i poslali ih u Kamenicu kod Novog Sada. Ja sam im rekao da sam ga odveo u Ljubljanu u školu. Do četvrtog mjeseca 1992. dolazio sam u Katinovac preko Slavonije Poslije 4. travnja 1992. nisam se više vratio u Sloveniju. Išao sam autom od Katinovca do Šamca. Bila je velika kolona na mostu. Dobili su depešu iz Sarajeva da se ne puštaju ljudi između 18. i 60. godine jer tko će braniti Bosnu. Ja sam imao putovnicu i bio sam hrvatski državljanin, ali sam se svejedno vratio. Došao sam kući 8. travnja 1992. Bio sam kod kuće do 14. lipnja 1992.. onda je došao auto od milicije. I milicajci u uniformi su došli i pitali me što imam od oružja. Rekao sam im da imam lovačku pušku. Tražili su me da im je predam. Znao sam da je to moj kraj ovde. Oduzeto mi je na privremeno oružje i pitali su me jel' ja želim ovde živjeti. Ja sam im rekao da želim živjeti u svojoj kući i na svojoj zemlji. Morate ti i tvoj sin u naše redove – rekli su mi. Imat ćete plaću kao i mi i ići ćete na Kupu (u to vrijeme prva linija prema hrvatskoj vojsci, op.a.). Ja sam im rekao da tamo neću nikako. Onda ćete na Glinu (u to vrijeme granica prema Bosni i Hercegovini, op.a.). Ja sam ih pitao biste li vi obukli odoru Armije BIH i pucali na svoje. Rekli su mi da ću dobiti poziv u roku od osam dana. Probao sam preći odmah zatim preko rijeke Gline u Bosnu. Srbi mi nisu dali. Ja i sin smo prešli preko vode tajno, a supruga i snaha su uzele motike i pravile se da okopavaju kukuruz, pa su i one prešle. Uspjeli smo i traktor izvući preko vode. Jedan Srbin me je pozvao od preko Gline (dakle iz tzv. SAO Krajine, op.a.) da dođem na brv (prijelaz preko Gline bila je brv preko koje su ljudi iz Hrvatske mogli prijeći u Bosnu i obrnuto). Tamo smo razgovarali i on mi je rekao da će mi dati potvrdu da izvučem stvari iz Katinovca u Ponikve (BIH, op.a.). Drugi su išli mjesto mene po te stvari. Potrпали su stvari u kamion i odveli ih u Malu Kladušu. Sin mi je bio mjesec i pol u vojsci AP Zapadne Bosne. Bio sam smješten u srpskoj kući u Bosanskoj Šiljkovači. Sina mi je kod pada Prve autonomije (21. kolovoza 1994.) mobilizirala Armija BIH. Fikretova vojska je opet došla 16. studenog 1994. Ja sam našao značku na kojoj je bio Fikret jer mi je stric bio direktor banke u Agrokomercu. Podržavao sam vojsku koja je vladala i tako čuvao svoja leđa. Fikretovi su me gonili u radnu obavezu. Bio sam u Pećigradu u kolovozu 1995. Povlačili smo se od 6. kolovoza 1995. i ja sam se opet sklonio u Bosansku Šiljkovaču. Ondje sam ostao do 19. rujna 1995.«

Suad iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Pred rat sam bio dijete. Tata je bio partizan i član Partije, pa su ga pozivali na sastanke u selu. Srbi su pozivali na sastanke i htjeli su znati mišljenje ljudi (misli na Muslimane, op.a.). U našem je selu bio sastanak za predavanje oružja. Srbi su tražili da Muslimani predaju oružje. Već 1991. u jesen popalili su nekoliko katoličkih kuća. Mi smo 1991. otišli za Bosnu i vratili se nakon 11 dana. Zvali su nas Srbi da se vratimo iz Šturlića kućama u Lipovac. Nakon nekog vremena zabranili su odlazak u Bosnu. Između 1991. i 1993., kada smo definitivno otišli, odvodili su muške na ispitivanja. Osim toga, nisi se smio kretati. Uzimali su što su htjeli iz naših kuća za vojsku. Kada su 1993. počeli paliti pojedine objekte po našem selu i tući ljude postalo je nepodnošljivo. Cijele 1993. spavali smo u šumi, jer smo se bojali da nas po noći ne pobiju. 11. svibnja 1993. su došli i uzeli traktor. Zvali smo miliciju RSK da dođu na uviđaj, a onda smo dobili informaciju da ćemo svi biti ubijeni ako budemo ganjali taj traktor. To nam je rekla jedna J. Iako je Unprofor bio u našem selu, Poljaci, prave sigurnosti nije bilo. Tražili smo skupno iseljenje iz Republike srpske krajine sa svim osobnim stvarima. Srbi su napravili

sastanak i rekli su da će doći Unprofor. Optuživali su nas Srbi da pomažemo ustašama. Mi smo pomagali Muslimanima koji su prelazili preko slunjskog područja do zapadne Bosne i kod nas su oni jeli i pili. Ja sam otišao 17. srpnja 1993., a moji 10. rujna 1993 u Šturlić. Braća su mi bila u Hrvatskoj vojsci, a Srbi to nisu znali.«

Husein iz Lipovca (Rakovica) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) priča: »Bio sam pred rat najjači s kapitalom u selu. Imao sam novi traktor i auto. 1992. smo mogli samo u Rakovicu i Novu Kršlju. U prvom ili drugom mjesecu 1993. netko mi je lupao na vrata. Bili su četnici, njih pet ili šest. Skupili su čitavo selo na brdu. Svi su imali čarape na glavi. Jedan Božo (Srbin) mi je rekao: 'Huseine, ajde kući.' Ja sam reko da neću. Čekao sam malo. Došao im je neki komandir iz Lipovače. Taj nam je rekao: 'Idite kućama, ali koji se nađe dalje od 400 metara od kuće taj je mrtav.' Imali smo vodu, stoku, trgovinu, a sve je bilo dalje od 400 metara. Onda smo polako odlazili malo po malo u Bosnu. Ilegalno smo prebacivali stvari. Legalno smo mogli samo s najlonkama (vrećicama, op.a.) preko Korane¹⁵. Bio sam u Crnaji (BIH) u srpskoj kući dvije godine. Nakon Oluje nisam ništa zatekao u kući. Jedino je u njoj bila neka baba (Muslimanka). Nju su četnici naputili da zapali svoju malu kućicu, pa će moći biti kod mene. Baba se nadala da sam poginuo, a ja sam joj dao deset dana da se iseli.«

Zijad iz Mašvine (Rakovica) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje kako je radio do 1991. kod Gospića. »Kada je mitraljirano Pazarište onda smo se svi razbježali. Do Slunja smo došli kombijem, a preko Korane sam prešao pješice. Uključio sam se u Peti korpus 1992. Jednom sam došao redovno na liniju i pitao za sunećenje dječaka, a moj je oficir to usporedio s kravom koja se teli. Nakon toga sam prebjegao Babinima. Za pada prve autonomije smo bili u Batnogi u šatoru. Bilo je bolje nego u hali. U šatoru nas je bilo osmero. Nitko nije imao hrane. Bilo je samo čokolade i kruha. Onda su me u vrijeme Druge autonomije zarobili pripadnici Srpske vojske Krajine. Nisu mi vjerovali da sam u DNZ-u. Bio sam zatvoren na farmi u Sadilovcu, ali sam uspio pobjeći. Bježao sam preko Bogovolje u Bosnu. Tamo je bilo tada još četiri ili pet Muslimana koji su cijepali drva za Srbe. Nakon Oluje smo završili u Kuplenskom i tamo smo bili tri ili četiri mjeseca. Od tamo sam otišao u Gašince (izbjeglički kamp, op.a.).«

Faruk iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Početkom rata mi nismo znali što ćemo. Iako nam Hrvati nisu vjerovali, mi smo bili više privrženi hrvatskoj državi. Domaći Srbi su počeli držati straže, a mi smo skupa sa Hrvatima u Gornjem Lipovcu stražarili. Onda je odjednom izgorio Gornji Lipovac. Sve se odigralo, a mi nismo bili upoznati ni sa čim. Rakovčani su tada bježali preko brda da bi došli u Bosnu. A nama se nitko nije obratio ili poveo računa o nama. Srbi su držali sela prema Bosni i onda su sazvali sastanak kod Mehe Čovića i obećali nam da nas nitko neće dirati. Mi smo humanitarnu pomoć dobivali iz Bosne u to vrijeme. Domaći Srbi su znali pucati pred kućom. Znali su u četiri ujutro uletjeti u kuću i tražiti oružje. Kada bi se nešto dogodilo u Saborskom onda bi nas pretresali. Ja sam imao zračnu pušku, a R.Č. im je to rekao i onda su došli po nju. Odveli su me kod starog groblja, a tatu su mi pretukli. Imali su u Koranskom Lugu svoje sjedište. 1991. je bilo 10 muslimanskih kuća i nitko od kućedomaćina nije otišao. 1993. ja i N. smo dobili pozive za srpsku vojsku. Nakon toga smo počeli odlaziti u Bosnu. Svi smo otišli osim R. koji je bio alkoholičar i siromašan.«

Kao što je vidljivo iz priloženog, Bošnjaci/Muslimani su tijekom posljednjeg rata prolazili najrazličitije vojske i države. Od novouspostavljene Hrvatske, preko Srpske autonomne oblasti Krajine i Autonomne oblasti Zapadne Bosne do Bosne i Hercegovine. Njihove životne priče pokazuju neizvjesnost položaja Muslimana unutar Republike Srpske Krajine i težinu muslimansko-muslimanskog rata na području Zapadne Bosne. U vrijeme Domovinskog rata, kao što je vidljivo iz iskaza mojih svjedoka, ni Srbi ni Hrvati nisu imali povjerenja u svoje

---

¹⁵ To je značilo da su mogli preko granice proći samo sa najosobnijim stvarima koje su im mogle stati u vrećice i koje su mogli ponijeti u rukama.

susjede Muslimane, pa su ih stoga izbjegavali, a najčešće maltretirali. Srbi i Hrvati u posljednjem ratu pokušali su za sebe pridobiti istaknute muslimanske pojedince, ali u tome najčešće nisu uspjeli. Hrvatsko-srpski rat u pojedinim zonama ostavljao je izvan sukoba Muslimane. Ipak, u slunjskom kraju, pojedina muslimanska sela, poput Bogovolje i Komesarca, bila su potpuno ili djelomično uništena od strane Srba, a najveći dio njihova stanovništva bio je raseljen. Muslimanska neutralnost ili pristajanje uz jednu stranu ovisila je o etničkom okruženju. Ukoliko su Muslimani bili nastanjeni u srpskom okruženju, najčešće su ostajali u svojim domovima, a ukoliko su živjeli u susjedstvu s Hrvatima u međusobnim hrvatsko-srpskim sukobima pristajali su uz Hrvate. Zbunjenost Muslimana vidljiva je iz iskaza Suada iz Lipovca. Suad kazuje kako su Srbi zvali Muslimane 1991. da se vrte u selo Lipovac 11 dana nakon što iz njega otišli. Muslimani su se vratili. Situacija se, prema iskazima svjedoka, zakomplicirala nakon akcije Maslenica u siječnju 1993., kada su Srbi željeli mobilizirati kordunske Muslimane. Iz iskaza je vidljivo da je većina njih tražila zaklon, posebno nakon početka 1993. godine, u susjednoj Bosni, gdje su uglavnom imali rođake kod kojih su mogli živjeti. Oni koji su ostali u tzv. SAO Krajini doživljavali su brojne neugodnosti tipa fizičkih prijetnji, a jedan dio njih spavao je po šumama i skrivao se od različitih vrsta opasnosti. Snage Ujedinjenih naroda ni na koji način nisu štatile lokalno muslimansko stanovništvo unutar tzv. SAO Krajine. Izbjeglice s Korduna u Bosni komplicirana unutarmuslimanska situacija dovela je do još nepovoljnije pozicije u kojoj su ih muslimanske vojske koje su nailazile u mjesta u kojima su oni živjeli tjerale da se opredijele za neku od zaraćenih strana. Većina kazivača je pokušavala izbjeci vojsku, ali su zbog toga što su bili zarobljeni ili prisilno mobilizirani pristajali odlaziti u rat. Kazivači uglavnom nisu bili zainteresirani za politiku i prelaženja iz jedne vojske u drugu nisu smatrali posebno traumatičnim iskustvom (zbog ideoloških neslaganja), već načinom da prežive rat. Masovni prijelazi s kladuškog područja na područje tzv. SAO Krajine stvarali su na slunjskom i vojničkom području velike količine izbjeglica koji su mjesecima čekali rješenja situacije u zapadnoj Bosni. Treća skupina Muslimana, tj. oni koji nisu ostali u tzv. SAO Krajini ili nisu prešli u Bosnu, prebjegli su u slobodni dio Hrvatske. Jedan dio njih je, želeći doći do svojih kuća u Bosni i Hercegovini, ilegalno prelazio preko okupiranog hrvatskog teritorija i dolazio do bosanskih mjesta na kladuškom i cazinskom području. Nemali broj njih tom je prilikom smrtno stradao. Najveći broj kazivača vratio se odmah nakon Oluje ili u prvim mjesecima nakon kolovoza 1995. u svoje kuće od kojih najveći dio nije bio u potpunosti uništen, već ponajčešće samo temeljito opljačkan. Neki su prilikom povratka u svojim kućama zatekli nove stanare.

Položaj Muslimana/Bošnjaka na Kordunu dvadeset godina nakon rata

Diskriminacija

U Republici Hrvatskoj položaj nacionalnih manjina pravnim regulativama je izuzetno dobro riješen, ali njihov položaj u stvarnosti nakon posljednjeg rata, posebno u devedesetima, bio je vrlo loš. Posebno su u lošem položaju bile nove nacionalne manjine, tj. nacionalne manjine s područja bivše Jugoslavije (Srbi, Bošnjaci/Muslimani, Makedonci, Slovenci, Crnogorci). U trenutcima stvaranja novog političkog ustroja u Zagrebu je formiran *Odbor za ustav, poslovnik i politički sustav*. Taj je odbor trebao riješiti i pitanja položaja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Tek na oštar prosvjed predsjednika Mešihata Islamske zajednice Republike Hrvatske u preambuli Ustava navedeni su i Muslimani kao jedna od nacionalnih manjina. Bošnjaci i Slovenci su iz preambule Ustava izbrisani 12. prosinca 1997. godine.¹⁶ Dakle, raspadom Jugoslavije i stjecanjem državne neovisnosti bivših federalnih republika – Bošnjaci u Sloveniji, Makedoniji i Hrvatskoj prestali su postojati kao konstitutivni narod bivše države, a nisu imali stečen status i prava nacionalnih manjina kao Mađari, Talijani i

---

¹⁶ D. Šonc, »Stoljetna integriranost« u: *Bošnjačka pismohrana : časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj*, 1 (1999), 1/4 ; str. 446-450

Česi i pripadnici ostalih manjina. Tako Bošnjaci nisu mogli ostvarivati pravo na političku zastupljenost u predstavničkom tijelu, iako su bili najbrojnija nacionalna manjina poslije Srba.¹⁷ U vrijeme početka rata u Bosni i Hercegovini, u hrvatskim medijima se stvarala negativna klima prema Bošnjacima/Muslimanima. Politički aktivisti SDA Hrvatske su tijekom rata (hrvatsko-bošnjačkog u srednjoj Bosni i Hercegovini) pokrenuli *Inicijativu za normalizaciju bošnjačko-hrvatskih odnosa u Bosni i Hercegovini*. U to vrijeme se propagirala politika da se muslimani u Hrvatskoj vrate kršćanskoj (odnosno rimokatoličkoj) vjeri. Tako je organiziran i simpozij *Povratak iskonu* kojem je osnovni cilj bio pokrštavanje muslimana. Brojni su primjeri i fizičkih napada na ugledne bošnjačke političare i gospodarstvenike, pa i ubojstava pojedinaca. Isto tako je napadnuta i ženska grupa *Arabeske* iz Zagreba prilikom nastupa na dobrotvornom koncertu u Rijeci, a brojni su i primjeri diskreditiranja pojedinih istaknutih aktivista SDA u Hrvatskoj.

Položaj Bošnjaka/Muslimana posebno je bio težak na Kordunu, na području nekadašnje tzv. Republike Srpske Krajine. Hrvatski nacionalizam, koji je na području teško oštećenih područja u Domovinskom ratu bio izuzetno snažan, nije bio usmjeren samo protiv Srba, već i protiv Bošnjaka. Bošnjaci/Muslimani su se odmah nakon Oluje počeli vraćati svojim kućama. Prema podacima od 8. studenog 1996. na područje naselja Maljevac, Mracelj, Široka Rijeka, Gejkovac, Svinica, Pašin Potok i Crni Potok vratilo se 408 Muslimana/Bošnjaka.¹⁸ Srbe povratnike, koji su na nekim područjima, poput Vojnića, nakon povratka, činili većinu stanovništva, zaštićivali su, posebno nakon izbora 2000. predstavnici Samostalne demokratske srpske stranke i Srpskog narodnog vijeća. Bošnjake/Muslimane u ovome području praktički nije imao tko zaštititi. Stranka demokratske akcije bila je preslaba za bilo kakvu zaštitu, a u lokalnoj vlasti Bošnjaci su participirali tek s jednim članom na nivou pojedine općine. Stranka demokratske akcije za Karlovačku županiju je osnovana u Maljevcu 2000. godine.¹⁹ Na njezino je čelo izabran Ferid Alibegić iz Široke Rijeke. Na izborima 2001. Ferid Alibegić je izabran za dopredsjednika općinskog vijeća u Vojniću, a Esad Hozanović je izabran u općinsko vijeće u Cetingradu. Na izborima 2005. u općini Vojnić u općinskom vijeću predstavnik Bošnjaka je Mirsad Bajramović, a u cetingradsko općinsko vijeće izabrana je Šerifa Sulejmanagić.²⁰ Bez obzira na nominalno relativno dobar položaj Bošnjaka (Muslimana) u Hrvatskoj iskazi kazivača pokazuju kakvim su raznolikim oblicima diskriminacije bili izloženi pojedinci.

Oblici diskriminacije mogu se podijeliti u nekoliko kategorija:

- a) nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo;
- b) nemogućnost ostvarivanja prava na rad (često vezana uz prvu kategoriju);
- c) diskriminacija na vjerskoj osnovi;
- d) problemi s infrastrukturom povezani s nacionalnim identitetom;
- e) uništavanje imovine, vrijeđanja i fizičke prijetnje na nacionalnoj osnovi;
- f) ograničenost slobode kretanja zasnovana na nacionalnoj pripadnosti.

a) *Nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo*

Jedan od najvećih problema lokalnog muslimansko/bošnjačkog stanovništva je nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo. Velik broj Bošnjaka/Muslimana nastanjenih na području općina Cetingrad i Slunj (ali i općenito u Hrvatskoj) ima taj problem. Uz taj je problem vezan i niz drugih problema koji otežavaju život kordunskim Bošnjacima/Muslimanima. Većina Bošnjaka/Muslimana na području Korduna za vrijeme rata boravili su u susjednoj Bosni i

¹⁷ R. Čičak-Chand, »Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora« u: *Migracijske i etničke teme*, sv. 15 (1999), 4, 455.

¹⁸ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, b.b..

¹⁹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 174/2000.

²⁰ A. Muhić, »Muslimani (Bošnjaci) Karlovačke županije« u: *Svjeto*, ½ (2007), 51.

Hercegovini, pa tako nisu imali prilike zatražiti hrvatske dokumente u nekom od hrvatskih gradova. Povratkom u Hrvatsku, po redovnoj su proceduri, zatražili domovnice kao temeljni dokument za ostvarivanje svih prava i obveza prema Zakonu. Svi koji su podnijeli molbu da im se izdaju domovnice imali su prijavljen boravak dulje od 5 godina u RH, što je bio jedan od osnovnih uvjeta za stjecanje državljanstva. Taj su neprekidni boravak od minimum 5 godina mogli i dokazati ranijim dokumentima SR Hrvatske. Imali su zasnovane radne odnose u hrvatskim poduzećima ili su bili individualni poljoprivrednici, odnosno poduzetnici, što znači da su svoje obaveze podmirivali u SR Hrvatskoj. U tom smislu, umjesto da se tretiraju kao povratnici, ovi ljudi ostali su bez temeljnih dokumenata, bez prava na rad, socijalnog i mirovinskog osiguranje, kredita za obnovu, pa čak i prava na raspodjelu humanitarne pomoći, a onemogućeno im je i slobodno kretanje. Jedina ponuđena opcija bila im je traženje statusa trajno naseljenih stranaca, što je mnogima uskraćeno, odnosno uručena su im rješenja o prekidu takvog statusa. Često se događalo da jedan član obitelji dobije domovnicu, a ostali ne, pri čemu se nije postupalo ni po kakvim pravilima. Niže razine vlasti, posebno u bivšim okupiranim općinama, birokratski opstruiraju proceduru, otežu s izdavanjem rješenja ili naplaćuju visoke takse. Nakon žalbi, kad viša instanca odredi suprotno, opstrukcija se ipak nekažnjeno nastavlja.²¹ Dokument iz Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj pokazuje koliko je bilo Bošnjaka samo u selima Mracelj i Gejkovac bez hrvatskih dokumenata. U travnju 2000. Stranka demokratske akcije je poslala pismo na nekoliko adresa s popisom 136 Bošnjaka/Muslimana od kojih veći broj nije imao tada hrvatske dokumente.²² Iskazi svjedoka govore o težini ovog problema. U veljači 2005. u Novom listu izlazi članak pod naslovom: *U policiji nas vrijeđali: Turci, nije vam ovdje mjesto* u kojem se govori o problemima s dobivanjem domovnica na području Komesarca i okolnih naselja uz granicu s Bosnom i Hercegovinom. Spominje se i problem 120 apatrida koji nemaju ni hrvatske ni bosanske dokumente. U članku se potanko iznose i ostali problemi Bošnjaka na području općine Cetingrad.²³ Ni dvadeset godina nakon završetka rata nisu riješeni problemi s domovnicama iako je veći dio kazivača živio u Hrvatskoj i prije posljednjeg rata, a jedan dio njih se u Hrvatskoj i rodio.

Ramo iz Šiljkovače (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Podnosio sam molbe za državljanstvo odmah poslije Oluje. Davali su mi boravišnu dozvolu na tri mjeseca kao strancu, pa na godinu dana, a potom su me vratili na tri mjeseca. Tako su napravili da ne mogu nakon pet godina steći pravo da postanem državljanin Republike Hrvatske. Nisam se osjećao kao stranac. Odlazio sam u Slunj. Nisam imao pravo ni na dječji doplatak, a ni na obnovu kuće: Ako nisam na vrijeme dostavljao papire za produženje boravišne dozvole kažnjavali su me. Kako nisam imao novaca plijenili su mi imovinu. Slali su mi kazne i po 900 kuna po članu obitelji. U Slunju sam rekao na Policijskoj postaji da me pod prisilom deportiraju u Bosnu i Hercegovinu. Nisu ništa poduzeli. Ni djecu nisam mogao upisati na daljnje školovanje pošto sam stranac tako da su otišli na fakultete u Bihać. Prvo sam dobio pravo na trajno nastanjenje, a onda sam podnio zahtjev za primitak u državljanstvo Republike Hrvatske. Kada sam se odrekao bosanskog državljanstva dobio sam 2010. godine državljanstvo Republike Hrvatske. Supruga mi je iz susjedne Johovice (BIH, op.a.) i danas nema još hrvatske papire.«

---

²¹ Sve ove činjenice iznijete su u: Otvoreno pismo dr. Šemse Tankovića od 2. rujna 1998. *Pismo Glas Amerike, n/r Stevica Susa* (www.sdah.hr/dokumenti/pismo10.doc) Iskazi pojedinaca potvrđuju točnost optužbi koje dr. Šemso Tanković iznio u otvorenom pismu.

²² Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 205/2000.

²³ *Novi list*, 27. veljače 2005., 7. U Jutarnjem listu od 19. srpnja 2002. spominje se brojka od 106 apatrida. (*Jutarnji list*, 19. srpnja 2002., 6). U ovom se članku iz 2002. iznosi problem Saliha Babića koji nema državljanstvo i za kojega njegova supruga potpisuje svaka tri mjeseca garanciju da će ga izdržavati. Ističe se i problem pohađanja škole djece koja nemaju državljanstvo, pa kao gosti odlaze u školu u Hrvatskoj. Od ožujka 2002. plaća se 155 eura za ispis iz bosanskog državljanstva, a do tada 2000 dolara.

Muzafer iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje kako mnogi nisu mogli dokazati da su hrvatski državljani budući da nisu imali papire. »Otišli smo kod Đure Brodarca (župan Sisačko-moslavački kojoj je Gejkovac u vrijeme nakon Domovinskog rata pripadao, op.a.). Brodarac je želio dati samo tri domovnice nama koji smo tražili domovnice, ali mi smo zahtijevali za sve, njih oko 1000. Tada ih je većina dobila domovnice za 65 kuna. Ali, oni koji su bili s Babom nisu dobili domovnice. Oni su morali platiti 2500 do 3500 kuna.«

Husein iz Lipovca (Rakovica) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Imam stalni boravak i ličnu kartu za stranca. Sedam puta sam tražio domovnicu, ali oni su tražili da se ispišem iz bosanskog državljanstva. Ja nisam htio. Trebao sam dati oko 3000 dolara za ispisivanje iz bosanskog državljanstva. Prije rata sam imao ličnu iz SR. Hrvatske. Sada više ni ne želim domovnicu. Planiram sve ovo prodati i vratiti se u Bosnu jer me vuče želja kući.«

b) Nemogućnost ostvarivanja prava na rad

Usko vezan uz problem državljanstva svakako je problem stjecanja prava na rad. Naime, bez ostvarivanja državljanstva ne postoji legalna mogućnost zapošljavanja na radnom mjestu u Republici Hrvatskoj. U mnogim sredinama, a posebno na Kordunu, teško ostvarivanje nacionalnih manjina na pravo na rad je jedan od najčešćih oblika diskriminacije. Ukoliko se na natječaj jave dvije osobe od kojih je jedna bošnjačke nacionalnosti, u najvećem broju slučajeva, bez obzira na stručnu spremu dotične osobe, posao dobiva osoba hrvatske nacionalnosti. Doduše, i sami kazivači ističu vrlo nisku kvalificiranost za poslove koji se traže na području lokalnih zajednica i ujedno nemogućnost putovanja na radno mjesto zbog loših prometnih veza. U nekim mjestima kazivači su zaposleni u državnoj službi, ali jedan dio njih doživljava diskriminaciju na radnom mjestu. Pozitivnih primjera je izuzetno malo. Ovdje treba istaknuti i jedan pozitivan primjer gdje je Bošnjak radio u policiji i ondje dočekao penziju.

Ramiz iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) vratio se nakon rata u Slunj i ondje živio u kući na kojoj je pisalo HV-zauzeto. Kuća u Bogovolji bila mu je u potpunosti devastirana. »Dobio sam obnovu i novčanu pomoć, a ovi drugi koji nisu, sve je to neznanje, neupućenost i politika. Ja sam radio do penzije na graničnoj policiji u Bogovolji.«

Senad (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) iz Svinice realno zaključuje: »Nemamo ni školovanih za posao, pa nas zato i nema u općinskim upravama. Moj sin Damir je trebao početi raditi u policiji u Vojniću, ali od toga nije bilo ništa. Do danas je samo jedan Bošnjak zaposlen u komunalnom u Vojniću.«

Elzad iz Crnog Potoka (Topusko) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ja radim u komunalnom u Topuskom. Ja sam majstor (pomoćni zidar, vodoinstalater). Ali, sada su došli novi dečki, Hrvati. I oni su majstori, pa ja samo metem po ulicama. U Topuskom još jedna žena (Muslimanka/Bošnjakinja, op.a.) radi u upravi kao tajnica načelnika i još dvoje u školi i sedam ljudi u Tvornici istegnutih metala (koji su Bošnjaci, op.a.). Od Srba u komunalnom nitko ne radi.«

Suad iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kazuje o problemu pri zapošljavanju: »Ima žena završenu ekonomsku školu. U Rakovici se tražio komunalni redar. Ona je ušla u uži izbor i trebali su je primiti. Načelnik je poništio natječaj zato da bi primio ženu hrvatske nacionalnosti. Kada je trebala raditi kao turistički vodič na Rastokama u Slunju rekli su joj da ne može raditi jer ne poznaje hrvatsku povijest.«

c) Diskriminacija na vjerskoj osnovi

Okolnosti oko osnivanja i djelovanja džemata

Ideja o osnivanju džemata na području Maljevca javila se 3. srpnja 1990. godine kada su u zagrebačkoj džamiji džematlije Mehmed Šemić i Husein Rizvanović iz područja Gejkovca

tražili muftiju Ševka Omerbašića pomoć oko osnivanja džema'ata i formiranja mezarja.²⁴ Navodno je Muslimanima općine Vojnić načelnik općine još tada bio obećao mjesto za groblje. Nedugo potom, 23. ožujka 1991., održan je u Širokoj Rijeci, u kući Hašima Šakinovića, sastanak na kojem je bilo 37 Muslimana iz okolice (iz Mracelja, Široke Rijeke, Svinice, Gejkovca, ali i iz obližnjih sela u Bosni i Hercegovini) i na kojem je dogovaran osnivanje džemata i mezarja na području općine Vojnić.²⁵ Na sastanku su bili prisutni i Abdullah ef. Sreberniković, Šemso Tanković i Ahmed Ikanović iz Zagreba.²⁶ Međutim, ratne okolnosti su prekinule dalje formiranje džema'ata. Tek nakon rata, 1998. godine, klanjane su prve džume na području Maljevca. Dana 1. lipnja 1998. na područje Korduna došao je Azim ef. Durmić koji je u ime Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj pristupio formiranju džema'ata.²⁷ Azim efendija Durmić održao je tako sastanak 10. srpnja 1998. i na sastanku objasnio koji su ciljevi Islamske zajednice na području Korduna. Nakon toga je formiran inicijativni odbor, a u odboru su se našli predstavnici svih sela u kojima su nastanjeni Bošnjaci. Kao jedan od osnovnih problema Islamske zajednice na ovom prostoru istaknut je nedostatak mezarja i prostora za obavljanje ostalih islamskih obaveza.²⁸ Džema'atski odbor u Maljevcu osnovan je u siječnju 1999.²⁹ Nekoliko dana prije osnovan je i džema'atski odbor za Bogovolju.³⁰ O tome svjedoči dokument od 1. travnja 1999. kada je predsjednik Mešihata muftija Ševko Omerbašić donio rješenje o imenovanju džema'atskih odbora za Maljevac i Bogovolju.³¹ U međuvremenu (između srpnja 1998. i siječnja 1999.) organizirana je vjerska poduka u Maljevcu, Bogovolji i Gejkovcu.³² U veljači 1999. godine kupljena je kuća u Maljevcu za potrebe džema'atskog odbora po cijeni od 25000 maraka³³. Problemi oko kupljenje nekretnine javili su se praktički odmah budući da su se u posjedu nekretnine nalazili dvoje prognanika. Islamska zajednica je tada tražila općinu Cetingrad da osigura drugi smještaj obitelji prognanika koji su bili smješteni u kupljenom objektu.³⁴ Međutim, iz dokumenata komisije koja je obilazila kuću namijenjenu za džamiju vidljivo je kako su stanari kuće bili zaštićeni od strane općinskih vlasti i kako se gotovo dvije godine nisu željeli iseliti iz spomenute kuće. Predsjednik džema'atskog odbora u Bogovolji Ibrahim Hozanović tražio je u veljači 1999. od Mešihata Islamske zajednice u Zagrebu financiranje gradnje mesdžida u Bogovolji.³⁵ Već 2000. Mešihat je tražio dozvolu za gradnju džamije na području sela Bogovolja nakon što je Džemila Durmić darovala zemljište Islamskoj zajednici u Hrvatskoj. Međutim, kao što je vidljivo iz dokumenata, dozvolu za gradnju, koja je trebala stići iz Ureda za prostorno uređenje, stambeno komunalne poslove, graditeljstvo i zaštitu okoliša, Ispostava Slunj, Islamska zajednica u Hrvatskoj nije dobila na vrijeme.³⁶ Osim toga, Hrvatska

---

²⁴ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1.

²⁵ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, bilježnica Ahmeda Ikanovića.

²⁶ *Haber, glasilo džema'ata Maljevac*, br. 2, god.I, studeni 2008, 3.

²⁷ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 65/2000. Džema'at Maljevac je 2010. godine brojio 278 članova. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, b.b.), dok je džema'at Bogovolja 2008. brojio 284 člana (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 1429/2008). U džema'at Maljevac pripadaju sela Gejkovac, Svinica, Mracelj, Maljevac, Katinovac, Crni Potok, široka Rijeka i Donja Brusovača, a u džema'at Bogovolja sela Bogovolja, Komesarac i Lipovac (Mašvina).

²⁸ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, bilježnica Ahmeda Ikanovića, 477/98.

²⁹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 207/99.

³⁰ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 208/99.

³¹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 207/99, 208/99.

³² Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 45/99.

³³ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 219/99.

³⁴ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 220/99.

³⁵ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1. 129/99.

³⁶ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 435/2000.

elektroprivreda tražila je oko 100000 njemačkih maraka za uvođenje struje.³⁷ Kamen temeljac džamiji postavljen je tek 3. rujna 2005., a džamija je završena u studenom 2007., ali minaret nikada nije podignut. Za to bi trebalo tražiti prenamjenu prostora iz stambenog u vjerski.³⁸ Tijekom gradnje su se istaknuli brojni džematlije Bogovolje, njih 27, koji su se sa sveukupno 217 radnih dana pridružili podizanju džamije u Bogovolji. Istovremeno je došlo i do intenziviranja u povezivanju s lokalnim vlastima. Mirjan Slavica, načelnik općine Vojnić, obećao je tada svaku pomoć islamskoj zajednici u općini Vojnić u pronalaženju zemljišta za mezar. U 2000. godini F. je poklonio svoju parcelu u Širokoj Rijeci gdje je formiran mezar. Međutim, tek je 2007. godine mezarje u Širokoj Rijeci ucrtano u prostorni plan općine Vojnić.³⁹ Zanimljivo je pisanje imama Durmića 2001. Durmić u svojem izvještaju Medžlisu Zagreb i Islamskoj zajednici u Hrvatskoj piše kako postoji jedna humanitarna organizacija Duga koja preuzima islamske vjernike, tako da pojedini nekadašnji muslimani sada imaju sliku Isusa i križ u svojim kućama. Naime humanitarna organizacija, kako zaključuje imam Durmić, nije bila registrirana za posao koji je radila, već je zapravo predstavljala određenu vrstu vjerske sekte.⁴⁰ S istim se problemom susreo i drugi imam, Admir Muhić, u vrijeme kada je predavao islamski vjeronauk u Topuskom.⁴¹ U 2001. u posjet području općine Gvozd i Vojnić došli su ambasadori u Hrvatskoj iz Europe i iz prekooceanskih zemalja. Tom ih je prilikom imam Durmić upoznao s položajem Bošnjaka na Kordunu, a u već spomenutom izvještaju Durmić o tome posjetu piše ovako: »I većina njih je zaprepaštena kada sam im rekao da muslimani na ovim prostorima nisu izbjeglice već domicilno stanovništvo i da se njima još uvijek osporavaju temeljna ljudska prava.« Durmić u izvještaju spominje i 11. rujna 2001. koji kako piše, da je unio veliki nemir među muslimane (misli na muslimane na Kordunu, op.a.). Durmić također spominje i vandalska uništavanja nadgrobnih spomenika na rimokatoličkom groblju u Cetingradu i činjenicu da su za ta vandalska djela optuženi, doduše neslužbeno, muslimani. U izvještaju je spomenut i slučaj E. iz Maljevca koji je bio u zatvoru zbog navodnog ilegalnog prebacivanja ljudi preko granice, a zapravo, kako navodi Durmić, zbog činjenice da je njegova kuća zamjenjivala džamiju dok ga nisu zatvorili.⁴² Iako se nastava islamskog vjeronauka odvijala i prije 2003. (od 1999. godine) u školama u Cetingradu i Topuskom, službeno su na mjesto mu'allime i mu'allima postavljeni Admir i Nejla Muhić⁴³ 1. rujna 2003. godine. (Admir Muhić je od 2001. službeno postavljen od strane Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj za vjeroučitelja u Cetingradu i Topuskom).⁴⁴ Na mjesto imama u Bogovolji službeno je postavljen Admir Muhić od 1. siječnja 2003.⁴⁵ Od dolaska Admira efendije Muhića u školu u Cetingrad relativno veliki broj učenika je pohađao islamski vjeronauk. Tako je 2002./2003. u školi u Cetingradu 73 učenika išlo na islamski vjeronauk, a u Topuskom 50 učenika. Od 2003./2004. otvorena je i Područna škola u Maljevcu (od 1. do 4.

---

³⁷ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 495/2001. Kasnije, kad je s projekta skinut minaret, čitav je projekt riješen u dva mjeseca, a nakon dobivanja lokacijske dozvole troškovi HEP-a spali su na 16000 kuna. (*Novi list*, 27. veljače 2005, 7).

³⁸ O gradnji i otvorenju džamije izišlo je nekoliko članaka: *Preporodov journal*, sv. (2007),4-5. www.radio-mreznica.hr/vijesti/2-11-2007;

³⁹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 463/2007.

⁴⁰ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 709/2001.

⁴¹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 467/2003.

⁴² Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 709/2001; *Haber, glasilo džema'ata Maljevac*, br. 2, god.I, studeni 2008, 3.

⁴³ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 524/2003.

⁴⁴ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 463/2003.

⁴⁵ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 523/2003. U Bogovolji je Admir efendija Muhić bio imam od 2003. Do 2007. kada su Admir efendija Muhić i Azim efendija Durmić zamijenili svoje pozicije. Durmić postaje imam u Bogovolji, a Muhić u Maljevcu. U pozadini tih promjena su unutarnji sukobi u džema'atu Maljevac. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 103/2007).

razreda) koju većinom pohađaju učenici muslimanske vjeroispovijesti⁴⁶, a od 2009. islamski vjeronauk je organiziran i u Osnovnoj školi u Vojniću.⁴⁷ Od ukupnog broja učenika u Osnovnoj školi Cetingrad (zajedno sa svim područnim školama) koji je iznosio 199 učenika u 2005. godini, njih 73 bili su Bošnjaci/Muslimani (55 u Cetingradu i 18 u Maljevcu)⁴⁸. Osim u školi, islamski vjeronauk imam Muhić predavao je u mektebima Maljevac i Bogovolja. U Maljevcu je 2002/2003. imao 35 učenika, a u Bogovolji 33 učenika⁴⁹. Imam džema'ata Maljevac Admir ef. Muhić najavio je gradnju džamije na području Maljevca muftiji Ševku Omerbašiću krajem 2009. godine, budući da kuća koju je Islamska zajednica kupila za potrebe održavanja džume više nije bila dovoljno velika.⁵⁰ Općina Vojnić je 2010. Islamskoj zajednici džemaata Maljevac dodijelila priznanje za izgradnju suživota na području općine. Takvo su priznanje tada dobili i predstavnici rimokatoličke i pravoslavne crkve. Do postizavanja toga nivoa Bošnjacima/Muslimanima bilo je izuzetno teško ostvarivati svoja vjerska prava.

Halid iz Maljevca (Cetingrad) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje kako je bilo prilikom osnivanja džema'ata: »Umrula je jedna stara žena, tu blizu u općini Vojnić. Nije se mogla pokopati jer ima groblje preko. Ležala je tri dana u kući. Išao sam u Policijsku postaju Vojnić i rekao im da tu ženu nemamo gdje pokopati. Oni su mi rekli: 'Odi na Carevića most i prenesite je tamo (radi se o jednom ilegalnom prijelazu preko rijeke Gline u blizini Maljevca, op.a.). Onda smo počeli razmišljati o džema'atu. Nismo imali gdje svoje pokopati. Osnivanje džema'ata je bilo u Maljevcu kod E. a F. je poklonio zemlju za mezar. Kada je bilo otvorenje džamije bilo je pedeset specijalaca, a iz općine Cetingrad nitko nije došao.«

Muharem iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) spominje posebnu vrstu vjerske diskriminacije u obliku lokalne samovlasti. Njegova kći koja je pohađala medresu u Zagrebu i fakultet u Sarajevu željela se za osobnu iskaznicu u Vojniću slikati s maramom. Kada se prvi puta slikala za pasoš dali su joj, a kada joj je istekla osobna karta i kada se htjela slikati s maramom, izbacili su je iz stanice u Vojniću. »Pisali smo dva puta Kirinu koji je odgovarao da nema problema. Kada smo donijeli (dopis, op.a.) u Vojnić oni su odgovarali da s time Kirin nema ništa i da oni ovdje odlučuju. Zašto se onda časne mogu slikati s maramama?«

d) Problemi s infrastrukturom povezani s nacionalnim identitetom

Bošnjaci/Muslimani imaju velikih problema s lokalnom infrastrukturom. Za većinu sela u kojima obitavaju Bošnjaci/Muslimani opskrba vodom i strujom i stanje cestovne mreže i prometne povezanosti s lokalnim središtem ne zadovoljava ni osnovnim potrebama. Doduše, slični problemi uzrokovani nedovoljnom opskrbljenošću djelomice su zajednički svim selima toga kordunskog kraja, pa i onima u kojima većinu stanovnika sačinjavaju Hrvati ili Srbi, ali jedan dio tih problema javlja se u pojačanom obliku i mnogo se sporije i teže rješava na određenim lokacijama ili dijelovima naselja gdje je izrazita koncentracija Bošnjaka/Muslimana jer se tu problemi infrastrukture posve očito kombiniraju s nekim vidovima etničko-vjerske diskriminacije. Predstavnici bošnjačkih vjerskih i političkih lokalnih vlasti na području Cetingrada i Vojnića na sastancima koje su imali s načelnicima općine Cetingrad i Vojnić tražili su rješavanje tih problema.⁵¹ Vidljivo je iz sljedećih iskaza s kojim problemima se lokalno bošnjačko/muslimansko stanovništvo susreće.

⁴⁶ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 788/2004.

⁴⁷ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 112/2010.

⁴⁸ U školskoj godini 2009./2010. U Cetingradu je 56 djece pohađalo islamski vjeronauk, u Maljevcu 12, u Topuskom 52, a u Vojniću 10. (Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 112/2010).

⁴⁹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1, 467/2003.

⁵⁰ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 2, 1097/2009.

⁵¹ Mešihat Islamske zajednice, fond Maljevac/Bogovolja, registrator 1.

Azim iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) spominje nelogičnosti oko vodovodnih priključaka. »Platili smo priključak za vodu 3000 kuna (jedini smo platili, inače je to obnova plaćala), a vode tu uopće nema. Dobro da imamo izvor, pa smo si sami doveli vodu.«

Muharem iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) spominje županijsku cestu koja povezuje Maljevac s Topuskim. »To je lokalni put, a ne županijska cesta. Asfalta nema u našim (muslimanskim, op.a.) selima.«

Mirzet iz Svinice Krstinske (Vojnić) (rođen tridesetih godina 20. stoljeća) spominje kako su muslimanska sela uvijek zadnja elektrificirana. »Prije smo bacali smeće na zapuštena mjesta, jer nije bilo komunalnog da odvozi smeće. Poštar je počeo dolaziti tek prije četiri ili pet godina. Prije nas je pošta čekala u Vojniću, pa kad netko dođe...«

Halid iz Maljevca (Cetingrad) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje kako je struja u mjesto došla 1996. »Čistili smo od Cetingrada do Maljevca. Prolazili smo kroz mine i penjali se na bandere bez penjalica. Bilo je 540 radnih sati koje su naši ljudi odradili.«

Šukrija iz Komesarca (Cetingrad) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) zbog loših uvjeta stanovanja u Komesarcu preselio se u Bogovolju u kuću koja je blizu asfaltu. »Pitam se zašto se ne može napraviti put do Komesarca? Put je došao do J. (Hrvata), a dalje nije. Dalje je sve prteni put. Od kraja asfalta do zadnje muslimanske kuće u Komesarcu ima 2500 metara makadama. Mala mi je pješačila 2700 metara do autobusa za školu svaki dan. Pitao sam ravnateljicu u školi u Cetingradu što će biti ako meni djevojčicu potrga divljač. Osim toga, nisu razgrtali snijeg, pa sam morao nositi dijete do autobusa. Tako je zimi bila više van škole nego u školi. Onda smo se dogovorili cijelo selo da neće dati djecu u školu, pa smo dobili bus za školu. Sada sam bliže cesti zbog djece. Plaćam 100 eura mjesečno kuću. Šukrija se također prisjeća kako je selo dobilo struju tek 2000., kako vodu i danas nose s bunara i kako su sami razminiravali teren neposredno uz granicu s Bosnom gdje su im bile njive.«⁵²

Kao pozitivan primjer ističem slučaj u Lipovcu: Faruk iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kazuje o infrastrukturi ovo: »Išao sam ja kod Tomislava Rebrovića koji je za županijske ceste u Karlovcu i tražio sam asfalt za naše mjesto. Rekao sam mu da se ljudi vraćaju i da se bave poljoprivredom. On mi je rekao da će 1800000 koštati ta cesta. I napravio je taj asfalt. Nije do kraja, ali napravio je puno.«

e) uništavanje imovine, vrijeđanja i fizičke prijetnje zbog pripadnosti bošnjačkoj naciji

Iako ekstremnih primjera ove vrste ima relativno malo, većina intervjuiranih je kazala kako su se nemali broj puta našli u nekoj od navedenih situacija. Najčešće su im se takve situacije događale u policijskim stanicama, zgradama lokalne samouprave, na političkim sastancima i proslavama.

Halid iz Maljevca (Cetingrad) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) prisjeća se: »Lokal sam uredio do 15. prosinca 1995. Odmah treći dan od kada je lokal proradio došli su mi neki djelatnici policije i razbili su mi lokal. Pri tom su me vrijeđali i omalovažavali na nacionalnoj osnovi. Prijetili su mi i fizičkom likvidacijom i tjerovali su me iz Hrvatske. Pozvao sam policiju s granice. Došao je policajac koji ih je pokušao smiriti. Razbijali su više od dva sata moju imovinu. Sutradan sam otišao u Slunj kod načelnika policije. Međutim, razgovarao sam s niže rangiranim policajcom. On me uopće nije slušao i rekao mi je: 'Vama je najbolje da se odmah izgubite iz Hrvatske.' Onda sam otišao u Zagreb u MUP i uspio sam ishoditi da se ta trojica koji su razbijali moju imovinu uklone s posla. Međutim, nakon sudskog procesa koji je vođen nikada nisam dobio odštetu. Najgore mi je sada kada mi Srbi kažu: 'Evo vidiš što su ti tvoji prijatelji Hrvati učinili', a ja ne mogu ništa jer imaju pravo.«

---

⁵² U Komesarac su dolazili i novinari i informirali se o stanovnicima koji sami razminiravaju teren. Ramo Murić iz Komesarca novinarima je ispričao kako su na samo jednom mjestu u selu pronašli čak 120 mina i sami ih razminirali. (*Novi List*, 27. veljače 2005.).

Fikret iz Široke Rijeke (Vojnić) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) prisjeća se osnivanja Stranke demokratske akcije. Tom prilikom Bošnjaci/Muslimani ovoga kraja doživjeli su težak oblik nacionalne i vjerske nesnošljivosti. »Osnivali smo stranku SDA 1998. Pozvali smo sve na osnivačku skupštinu. Došao je i tadašnji lokalni politički čelnik. Međutim, on se na skupu digao i rekao: 'Nemate pravo na islam ovdje. Ispoljavajte svoje potrebe u Bosni.' Nakon toga je otišao.«

Reif iz Komesarca (Cetingrad) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) prisjeća se problema koje je imao s policijom. »Imali smo problema s određenim policajcima. Više je institucija reagiralo i to je riješeno. U dvorištu su nas nacionalno vrijeđali. Došla su dva policajca pred kuću mojega tate. Jedan od njih je ovdje bio redovno u ophodnji (blizina granice, op.a.), a drugi je došao prvi put. Nas je bilo 18 tamo. Optužili su jednoga mojeg rođaka da je bio ilegalno u Bosni (Bosna je udaljeno svega nekoliko stotina metara, op.a.), a on je išao samo po vodu (u Hrvatskoj, op.a.). Jedan je rekao meni i ostalima koji smo se skupili: 'Ajmo, cesta!' Ja sam ih tražio da mi pokažu nalog i rekao da se ponašaju kao kauboji. Onda su tražili moje podatke. Prijetili su mi kriminalnom policijom. Poslije sam sam otišao u Slunj da to prijavim načelniku policije. Nije on htio razgovarati s jednim R., sirotinjom. Dao sam to u medije, u Večernji list. Poslije mi je došla kriminalna policija, a došla je i Europska policija. Od tada nije bilo problema.«

f) ograničenost slobode kretanja zbog pripadnosti bošnjačkoj naciji

Budući da se Bosna i Hercegovina nalazi u neposrednoj blizini sela u kojima sam razgovarao s kazivačima, većina njih često prelazi granicu. Jedan veći dio njih imao je problema oko prelaska granice (što zbog neriješenih problema s dokumentima, što zbog neispravnih vozila). Drugi veliki problem je mali broj graničnih prijelaza. Na spomenutom području postoje svega tri granična prijelaza (od toga dva malogranična (Bogovolja i Pašin Potok) i jedan međunarodni (Maljevac)). Posebno je revoltirano stanovništvo Gejkovca, Svinice, Crnog Potoka, Katinovca i sela na sjevernom dijelu obuhvaćenog područja gdje postoji most preko rijeke Gline (u Gejkovcu) koji bi mogao olakšati život lokalnom stanovništvu skraćivanjem puta do Velike Kladuše. Naime, većina kazivača odlazi u nabavku ili posjetu rođacima svakodnevno u Bosnu, pa im je olakšano prelaženje granice nužno. Spomenuo bih i činjenicu da se na malograničnim prijelazima stanovništvu koje nije s područja te općine (Cetingrad u konkretnom slučaju) naplaćuje određena taksa za prijelaz preko granice. Kazivači spominju i ljetne i praznične gužve na maljevačkom prijelazu te višesatna čekanja za dolazak u obližnju Veliku Kladušu. Ipak, usprkos svim ovim problemima, ograničenost slobode kretanja koja je zasnovana na nacionalnoj osnovi ne bih spomenuo da od jednog kazivača nisam čuo vrlo neobičan slučaj.

Ramo iz Šiljkovače (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) bavi se uzgojem ovaca već više godina. To mu je jedini izvor prihoda i od toga je uspio školovati svoja dva sina. Šiljkovača se nalazi udaljena od bilo kojeg većeg središta i uglavnom je teško dostupno područje. Ovce su prije nekog vremena prešle preko granice (u Šiljkovači granicu čini jedna omanja udolina s malim potočićem, op.a.). Za njima je krenuo Ramo da bi ih vratio. Ramo kazuje: »Odjednom je niotkuda dotrčao jedan (hrvatski, op.a.) policajac i odmah me je kaznio. Tražio me je dokumente i ja sam mu rekao da moje ovce ne znaju gdje je granica. Dao me je na sud. Na sudu su mi rekli da sam prekršio zabranu prelaska granice u sili nužde i morao sam platiti 700 kuna kazne.«

Nacionalni identitet Bošnjaka/Muslimana na primjeru Korduna

U novostvorenoj Republici Hrvatskoj Bošnjaci su se našli pred novim problemom.⁵³ U popisu stanovništva 2001. 19677 građana Hrvatske izjasnilo se prethodnim nacionalnim imenom Bošnjaka Musliman. Kako ovu kategoriju Ustavni sud Republike Hrvatske ne priznaje, ti su građani uvršteni među ostale i praktički su ostali nepostojeći u okvirima svih regula u Republici Hrvatskoj. Od 20755 građana koji su se izjasnili kao Bošnjaci, velik je broj i dalje u biračkim popisima evidentiran kao Muslimani budući da su doselili prije stvaranja samostalne Hrvatske u područje današnje Republike Hrvatske. Tek je oko 25% od ukupno izjašnjenih Bošnjaka zavedeno kao Bošnjaci u biračkim popisima. Na taj način su onemogućeni da biraju svoje predstavnike u vijećima nacionalnih manjina. Republika Hrvatska do danas nije riješila taj problem. U nadležnim državnim tijelima odgovoreno je *Bošnjačkoj nacionalnoj zajednici Hrvatske* da je nemoguće automatizmom prevoditi Muslimane u Bošnjake, jer bi to bio pravni presedan s nesagledivim posljedicama, da nacionalno određenje pripada u sferu ljudskih prava te da se ono može izvršiti samo individualno i da takvo rješenje nije moguće, jer su se tako izjasnili mnogi Albanci i Romi. *Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske* predložila je da Središnji državni ured za upravu pošalje dopise svim osobama koje su se izjasnile kao Muslimani da se moraju preregistrirati u neku drugu nacionalnu skupinu ukoliko žele ostvarivati svoja nacionalna i manjinska prava. »Način preregistracije mogao bi biti obavljena na dva načina. Svi Muslimani će biti preregistrirani u biračkim popisima u Bošnjake, osim onih koji to ne žele, a takvi se trebaju javiti u zadanom roku u svojem općinskom uredu; ili svi Muslimani se u zadanom roku moraju u svojem općinskom uredu preregistrirati u neku drugu nacionalnost.« *Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske* predložila je i mogućnost da Bošnjaci i Muslimani zajednički crpe svoja prava iz *Zakona o pravima nacionalnih manjina*, tj. da zajednički biraju svoja vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Ipak, predlagači su smatrali da to nije dobro rješenje budući da bi to trajno podijelilo bošnjački korpus u Republici Hrvatskoj na Bošnjake i Muslimane.⁵⁴

I moji kazivači izjašnjavaju se vrlo različito s obzirom na nacionalnu pripadnost. Najčešće je nacionalna pripadnost (barem u posljednjem popisu stanovništva) bila vezana za pripadnost jednoj od muslimansko-bošnjačkih političkih opcija u Bosni i Hercegovini. Oni koji su se smatrali pristalicama tzv. autonomaške politike Fikreta Abdića izjašnjavali su se kao Muslimani. Ovi drugi, koji su se osjećali kao manjina koja potječe iz Bosne i Hercegovine (a ne iz AO Zapadne Bosne) i koji su podržavali probošnjačku politiku Stranke demokratske akcije izjašnjavali su se kao Bošnjaci. Danas jedan broj onih koji su se u popisu 2001. izjašnjavali kao Muslimani tvrde da će se izjasniti kao Bošnjaci. O podjeli na dva dijela govore i napisi imama Azima Durmića: »Naime u džematu Maljevac koji obuhvaća sedam zaseoka uz duž granice sa BIH žive muslimani koji su za vrijeme rata podijeljeni na korpusovce i autonomaše i naravno su uvelike zavađeni. Prilikom formiranja džemata uloženi

---

⁵³ O pitanjima nacionalnog imena Bošnjak, odnosno Musliman pisano je mnogo članaka u javnim glasilima: *Behar*, 19-20 (1995); *Ljiljan*, 10. siječnja 1996; *Novi list*, 22. prosinca 1995; *Vjesnik*, 24-26. prosinca 1997; *Ljiljan*, 5. srpnja 1995; *Behar*, br. 7 (1994./1995.); *Behar*, br. 2 (1993); *Vjesnik*, 25. kolovoza 1993., ali i u literaturi: M. Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, Zagreb 1990; A. Isaković, *O „nacionaliziranju“ Muslimana*, Zagreb 1990; E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike o tezama i kontroverzama istorijske nauke*, Sarajevo 2000; S. Balić, *Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta*, Tuzla 1994; T. Loza, F. Đapo (ur.), *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo 1990; S.M. Džaja, »Bosna i Bošnjaci u hrvatskom političkom diskursu« u: *Erasmvs*, sv. 9 (1994), 33-41. Etnonim Bošnjak zadobio je konačan legitimitet i počeo se ustaljivati nakon Drugog bošnjačkog sabora održanog 27. i 28. rujna 1993. u Sarajevu. (R. Čičak-Chand, »Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora« u: *Migracijske i etničke teme*, sv. 15 (1999), 4, 455). Vrlo je vjerojatno da se velik broj Bošnjaka izjasnio kao Hrvati zato da bi dobili domovnicu. Osim toga, teško je da će netko svoje uvjerenje promijeniti jer malo tko vjeruje u tajnost podataka popisa stanovništva. Osim promjene nacionalnog identiteta Bošnjaci su ponekad mijenjali i vlastita imena. O odnosu novostvorene hrvatske vlasti devedesetih prema Bošnjacima vidi i u: F. Nanić, *Tjeskoba vremena (Vrijeme rata i tranzicije 1989. – 1999.)*, Zagreb 1999., 212-241.

⁵⁴ *Bošnjačka pismohrana*, sv. 5, (br. 17-20), Zagreb 2004. – 2005., 317-321.

su veliki naponi da se uspostavi suživot i pomirenje unutar muslimanskog naroda što se velikim dijelom i ostvarilo.«

Ramiz iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Dok nije došlo da se iskazuje kao Bošnjak, ja sam se osjećao kao Musliman. Sada sam Bošnjak. Ljudi moraju biti politički podobni. Kad ja ljudima kažem da bi trebali biti Bošnjaci oni se ljute. 2001. sam bio Musliman, a od 2004. sam Bošnjak.«

Nijaz iz Mracelja (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) veli: »Tko je ostao na Abdićevoj strani taj je Musliman, a tko nije taj je Bošnjak.«

Emir iz Maljevca (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kaže: »Ja bih najviše volio biti Bosanac.«

Muzafer iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ja se izjašnjavam kao Musliman, a ne kao Bošnjak. Bošnjaci su svi u Bosni. I Srbi, i Hrvati i Muslimani.«

Šukrija iz Komesarca (Cetingrad) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) govori: »Ako nisam Musliman nisam ništa. To je moja vjeronacija. Nisu Bošnjaci preko u Šturliću (prvo veće selo preko granice u Bosni nasuprot Bogovolji, op.a.) nego su Bosanci. Mene to jako muči. Did je bio Musliman kad je Tito dozvolio da se bude Musliman. Borili smo se za to da budemo Muslimani, a Bošnjaci su bili prije 300 godina u istočnoj Bosni.«

Haris iz Katinovca (Topusko) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Bošnjaci su postojali i prije hiljadu godina. Oni su stari koliko i Hrvati. Kada kažu da su Muslimani to je isto tako kao da Hrvati kažu za sebe da su katolici.«

Elzad iz Crnog Potoka (Topusko) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Mi smo po vjeroispovijedi muslimani, a po naciji Bošnjaci. Bio sam Musliman i ostao bih da nije zakon da moram biti Bošnjak.«

Faruk iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ja sam Musliman i ne smeta mi veliko M.«

Suad iz Lipovca (Rakovica) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Izjasnili smo se na ovom popisu kao Bošnjaci. Neko je vezan imenom Musliman, ali ako je zakon donesen da smo Bošnjaci, ja sam Bošnjak. To mi donosi privilegije i na taj sam način priznat u Republici Hrvatskoj.«

Husein iz Lipovca (Rakovica) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ja sam Musliman, a Bošnjak mi je nešto skraćeno.«

Zijad iz Mašvine (Rakovica) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kaže: »Mi smo Muslimani. Od pamtivijeka je to da su Muslimani. Ali, ne znam se pravo odlučiti. Trebao bi netko doći u selo našima i objasniti im što su Muslimani, a što su Bošnjaci.«

Sadašnji međuljudski i međunacionalni odnosi

Među pitanjima koja sam postavljao svojim informatorima obradio sam i pitanje sadašnjih međunacionalnih odnosa u selima, miješanih brakova i unutar nacionalnih odnosa. Odgovori su se svodili na stereotipne poput loših i dobrih odnosa, ali i na nijansiranja koja su potkrijepljena objašnjenjima. Dakako da su se međunacionalni odnosi nakon raspada bivše države Jugoslavije i posljednjeg Domovinskog rata značajno pogoršali uslijed velike doze nepovjerenja među ljudima, ali je još značajnije da su se unutar nacionalni odnosi u bošnjačko/muslimanskoj zajednici u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća toliko pogoršali da i danas postoji jasna podjela na pristalice tzv. autonomije i na one koji su za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Čini se da je onih koji su za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu mnogo manje od onih koji su pristalice autonomaške politike. Budući da je moj glavni pomagač u biranju informatora bio lokalni imam maljevački Admir Muhić, razgovori su ponajčešće obavljani s onima koji su pristalice cjelovite Bosne i Hercegovine. Stoga odgovori vezani za političku pripadnost nekoj stranci koji su dobiveni u intervjuima nisu ogledan

primjer stanja na terenu. Odnosi između Srba, Hrvata i Bošnjaka/Muslimana vidljivo su ohladnjeli. U najvećem broju slučajeva oni se svode na pozdrave, a vrlo rijetko na druženja i bliska prijateljstva. Socijalna distanca prema Srbima je nešto veća nego prema Hrvatima, ali nabrojani oblici diskriminacije Bošnjake/Muslimane udaljavaju i od građana hrvatske nacionalnosti. Posebno je velika ogorčenost prisutna kod Bošnjaka/Muslimana koji su boravili čitavo vrijeme rata na neokupiranom području Hrvatske, a posebno kod onih koji su na neki način sudjelovali u Hrvatskoj vojsci ili Zboru narodne garde. U sredinama koje su etnički šarolikije, tj. gdje ima Srba, Hrvata i Bošnjaka/Muslimana odnos prema Bošnjacima/Muslimanima (barem na razini državne uprave) nešto je bolji nego u krajevima koji su etnički manje šaroliki (Cetingrad), iako ni to nije uvijek pravilo (Topusko). Bošnjaci/Muslimani na Kordunu suočavaju se s još jednim problemom koji se odnosi na problem osjećaja pripadnosti određenoj zemlji. Mlađe generacije, koje su rođene u Hrvatskoj više ne osjećaju Bosnu svojom domovinom, već je njihova domovina Hrvatska. Dolaskom u Bosnu oni se osjećaju strancima, a u Hrvatskoj doživljavaju najraznovrsnije oblike diskriminacije.

Emir iz Maljevca (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) kazuje o unutarnacionalnim odnosima: »U Maljevcu je 90% autonomaša, a nas je 10%. Pričamo mi s njima, ali izbjegavamo te razgovore o politici.«

Muharem iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Kod nas je u selu podjela na autonomaše i one koji su za cjelovitu BIH. Kad je počeo rat znali su me Srbi ustavljati. Nisu me Srbi prijatelji poznavali. Ni danas se ja s njima ne razgovaram i ne poznajem. Samo ako treba 'službeno'.«

Fikret iz Široke Rijeke (Vojnić) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Ja sam s Hrvatima bolji jer su me Hrvati uvijek na vrijeme plaćali, a Srbi ne.«

Azim iz Bogovolje (Cetingrad) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ovdje je 90% ljudi uz Fikreta, a 10% za zajedničku BIH. Ipak, najviše ima materijalista koji su uz onoga od kojeg imaju financijske koristi. Hrvati su ovdje najveći nacionalisti. Zato je i zaostao ovaj kraj. U Rakovici su već ljudi normalniji.«

Šukrija iz Komesarca (Cetingrad) (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) kaže: »Bio sam za Babu i zapadnu Bosnu. Zet moj je izranjavan u DNZ-u i zato sam za Zapadnu Bosnu, a Babi sam na facebook-u.«

Mirnet iz Crnog Potoka (Topusko) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ja se sa Srbima ne družim. Nikada nisam poslije rata bio u nekoj srpskoj kući. Što jedan misli, to misle i oni svi drugi.«

Husein iz Lipovca (Rakovica) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) govori o međunacionalnim odnosima: »Radije kupujem namirnice u Bosni. Hladni su odnosi i nakon rata i s Hrvatima i sa Srbima. Od 100 jedan ti kaže dobar dan, a drugi nitko.«

Faruk (rođen sedamdesetih godina 20. stoljeća) »Mojoj su kćeri u školi Hrvati govorili: 'Ti si muslimanka.' Najviše joj je to govorio jedan dječak, sin mojeg prijatelja D. Ja sam otišao njezinu učitelju i rekao mu za taj problem. Onda mi je on rekao da što se ja bunim kada i jest Muslimanka. Ja sam njemu onda rekao: A kako bi tebi bilo da te zovem 'Ej, ti katoliče!' zato se osjećam strancem i ovdje i u Bosni. U Bosni sam došao s drugim naglaskom i drugim registarskim oznakama. Ja Hrvatsku smatram svojom domovinom, ali ja sam ponosni Musliman i ne želim da itko ispadne manje vrijedan. Ja hoću svoje interese braniti ovdje. Ne znam da li mogu D. smatrati svojim prijateljem? Ja želim živjeti s D., ali želim s njim razjasniti stvari.«

Zanimljivi i vrlo indikativni odgovori su i na pitanje vezano uz mješovite brakove. Većina mojih informatora nije spremna da njihova djeca ulaze u miješane brakove s pripadnicima drugih nacionalnosti ili vjeroispovijedi. To pokazuje zatvorenost islamske zajednice na Kordunu. Treba uzeti u obzir i to da su svi kazivači podrijetlom iz najkonzervativnijeg dijela

Bosne i Hercegovine gdje je gotovo u potpunosti prisutno jednovjersko/jednonacionalno stanovništvo (područje Velike Kladuše, Cazina i Bihaća uglavnom je naseljeno muslimanskim stanovništvom, tako da nije bilo ni mogućnosti ulaznja u miješane brakove).

Ramiz (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) iz Bogovolje odgovara na pitanje o miješanom braku: »Ja bih svojim zabranio da se vjenčaju s katolikinjom ili pravoslavkom. Najbolje je da ima svaki svoju.«

Nijaz iz Mracelja (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća) kazuje: »Ne bih dozvolio ulazak u miješani brak. Miješani brakovi su uvijek loše završavali. Najviše je to zbog ratnih iskustava, a ne zbog vjere.«

Ramo iz Šiljkovače (Cetingrad) (rođen šezdesetih godina 20. stoljeća) predstavlja svojevrstan izuzetak. On je jedan od rijetkih informatora koji, iako slabo školovan, shvaća vrijednost školovanja. Svoj liberalan stav prema svijetu i okolini iskazao je ovim riječima: »Ako im je volja da se žene s drugom nacionalnosti ja s tim nemam problema.«

Muzafer iz Gejkovca (Vojnić) (rođen pedesetih godina 20. stoljeća): »Bio bih protiv toga da mi je dijete u miješanom braku. To ne može opstati. To su dva različita svijeta.«

Hilmija iz Crnog Potoka (Topusko) (rođen četrdesetih godina 20. stoljeća) veli: »Ne bih dopustio miješanje. Tebi moj svinjac, a meni moj tor. Vidio sam koliko je bilo problema u ovom ratu. Koliko je djece ostalo siročadi zbog miješanih brakova.«

Komparativni primjeri

Na području Balkana postoji još nekoliko manjinskih zajednica muslimana koji žive u graničnom području sa svojom matičnom zemljom. Međutim, sve ove zajednice donekle su drugačije od Bošnjaka (Muslimana) na području Korduna. Radi se o zajednicama koje su znatno duže smještene na tim područjima od Bošnjaka/Muslimana u Hrvatskoj, koji su osim što su mlada etnička zajednica, relativno kratko domicilno stanovništvo u Hrvatskoj. Naime, prvi Muslimani koji su živjeli, a ne samo kratkotrajno boravili, u Hrvatskoj došli su krajem 19. stoljeća, nakon okupacije Bosne i Hercegovine, u veće hrvatske gradove, prvenstveno Zagreb. Bošnjaci (Muslimani) na Kordunu, dakle uz granično područje s Bosnom i Hercegovinom javljaju se tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Za razliku od njih Albanci na Kosovu, u Crnoj Gori i Makedoniji ili Turci u Bugarskoj prisutni su na tome području znatno duže vrijeme. U Makedoniju su se Albanci počeli doseljavati već 1780. godine, iako su danas samo malobrojni albanski stanovnici u Makedoniji potomci spomenutih doseljenika.⁵⁵ Razlozi doseljavanja prvih Albanaca na područje Makedonije, Kosova i Crne Gore uglavnom su političke prirode (uslijed potrebe za stabilizacijom osmanske vlasti na tim prostorima), dok je doseljavanje Bošnjaka na područje Korduna uglavnom ekonomske prirode. Kasnija doseljavanja Albanaca u jugoslavenske prostore bit će drugačijeg karaktera koji je u biti najčešće sličan ili podudaran s razlozima doseljavanja Bošnjaka (Muslimana) na područje Hrvatske u drugoj polovici 20. stoljeća. Albanaca u Makedoniji ima najviše u pograničnim dijelovima zapadne Makedonije, gdje u pojedinim općinama danas predstavljaju većinu. Albanci na području Makedonije predstavljaju značajan korpus sa oko 500000 stanovnika (oko 20% stanovništva) i imaju dvije parlamentarne stranke⁵⁶. U bivšoj Jugoslaviji Albanci su bili treći narod po brojnosti (odmah iza Srba i Hrvata), ali im socijalistička Jugoslavija nije dozvolila formiranje vlastite republike unutar države, već je Kosovo imalo status pokrajine. Na Kosovu, odmah uz granicu s Albanijom, živi čak 1,6 milijuna Albanaca što čini čak 85% stanovništva pokrajine.⁵⁷ Danas je situacija, nakon osamostaljenja Kosova, još povoljnija u korist Albanaca. Uz albansku granicu, u istočnim dijelovima Crne Gore, također živi albanska

⁵⁵ J. Trifunovski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji, antropogeografska i etnografska istraživanja*, Beograd 1988, 19.

⁵⁶ K. Ludwig, *Leksikon etničkih manjina u Europi*, Osijek-Zagreb-Split 2001, 88-89.

⁵⁷ S. Tatalović, *Manjinski narodi i manjine*, Zagreb 1997, 111-126.

nacionalna manjina (njih oko 40000), o čemu govore i natpisi naselja na albanskom jeziku u okolici Ulcinja i Podgorice. Što se tiče Turaka u Bugarskoj, oni žive u Bugarskoj od početka vladavine Osmanlija (1396.). Od tada su Osmanlije, zato da bi stabilizirali svoju vlast, sistematski naseljavali područje Bugarske Turcima. Krajem 19. stoljeća udio Turaka u bugarskom stanovništvu iznosio je oko 15%. Međutim, tijekom ratova u dvadesetom stoljeću došlo je do značajnih promjena u etničkoj strukturi Bugarske. Godine 1925. Turska i Bugarska sklopile su sporazum o iseljavanju Turaka iz Bugarske u Tursku, a 1947. iselilo se pod pritiskom bugarskih komunističkih vlasti oko 250000 Turaka. Pod represivnim režimom Todora Živkova 1989. se iz Bugarske iselilo oko 370000 Turaka u svega nekoliko tjedana.⁵⁸ Međutim, većina njih se vratila budući da se nisu snašli u ekonomskim i društvenim uvjetima u Turskoj. Tako se i postotak Turaka u ukupnom bugarskom stanovništvu smanjio sa 15% na 9%. Danas u Bugarskoj živi oko 800000 Turaka, a u tijeku je trend rasta turskog stanovništva.⁵⁹ Ono što je karakteristično za Albance na Kosovu, u Crnoj Gori i u Makedoniji te Turke na području Bugarske, važi i za Bošnjake/Muslimane na području Korduna. Naime, u ovim se krajevima razvilo zdravo stanovništvo, jedno od najplodnijih na Balkanu. Žene kod svih ovih skupina (posebno kod Bošnjaka i Albanaca) rađaju u prosjeku mnogo djece, što čini populaciju u prosjeku mlađom od populacije većinskog naroda. Broj Albanaca u Jugoslaviji se, što useljavanjem, što prirodnim prirastom, povećao u roku od 33 godine (između 1948. i 1981.) za gotovo milijun stanovnika (979.821), dok se broj lokalnog srpskog, crnogorskog i makedonskog stanovništva penjao znatno sporije.⁶⁰ U makedonskim, srpskim i crnogorskim obiteljima uz albansku granicu na selu prevladavala su staračka domaćinstva, a mnoge su škole bile zatvorene uslijed nedostatka mlade populacije, pa je velikom broju sela zaprijetila bijela smrt. Nešto slično se dogodilo i na Kordunu. Naime, ondje su hrvatska i srpska domaćinstva i prije posljednjeg rata uglavnom bila stara, a postojala je i izražena tendencija seljenja na bolje i kvalitetnije zemljište, pa se stoga znatan broj Srba i nešto manji broj Hrvata odselio u plodnije krajeve bivše Jugoslavije (ponajviše su Srbi selili u Srijem), a svoja su imanja prodavali muslimanskom stanovništvu koje je živjelo preko granice, a kod kojih su veliki broj djece i loša zemlja doveli do potrebe seljenja na nova područja. Dakle, razlozi i vrijeme doseljenja Albanaca i Turaka u pogranična područja susjednih zemalja ne podudaraju se u jednom dijelu s razlozima i vremenom doseljenja Bošnjaka (Muslimana) na područje Hrvatske), ali se zato demografski procesi u sadašnjem vremenu kod ovih skupina i zona poklapaju. Kroz takvu prizmu možemo komparirati rast broja Bošnjaka na Kordunu s rastom broja Albanaca uz granična područja Albanije ili Turaka uz granična područja Turske.

---

⁵⁸ R.Čičak-Chand, Muslimanske (manjinske) zajednice u jugoistočnoj Europi u: *Međunarodne studije*, vol. I., (2001), br. 1, 120-138.

⁵⁹ O Turcima u Bugarskoj vidi u: N. Genov, A. Krasteva, *Bulgaria 1960. – 1995., trends of social development*, Sofia 1999, 449-456; K. Ludwig, *Leksikon etničkih manjina u Europi*, Osijek-Zagreb-Split 2001, 155-158.

⁶⁰ J. Trifunovski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji, antropogeografska i etnografska istraživanja*, Beograd 1988, 111-113.